

Amasya İlahiyat Dergisi – Amasya Theology Journal

e-ISSN 2667-6710

Haziran / June 2024, 22: 156-192

Asrân Rivayetinin Sened ve Metin Tahlili

Fatih Mehmet YILMAZ

Doç. Dr., Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,

Hadis Anabilim Dalı

Associate Professor, Hitit University, Faculty of Divinity,

Department of Hadith

Çorum, Turkey

fatihmehmetyilmaz@hitit.edu.tr

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi /Research Article

Geliş Tarihi / Received: 9 Şubat / January 2024

Kabul Tarihi / Accepted: 22 Mart / March 2024

Yayın Tarihi / Published: 30 Haziran / June 2024

Yayın Sezonu / Pub. Date Season: Haziran / June

Sayı / Issue: 22 Sayfa /Page: 156-192

Atıf / Cite as: Yılmaz, Fatih Mehmet. "Asrân Rivayetinin Sened ve Metin Tahlili [Syntax and Textual Analysis of the Narration of Asrân]". *Amasya İlahiyat Dergisi-Amasya Theology Journal* 22 (June 2024): 156-192.

<https://doi.org/10.18498/amailad.1434591>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Telif Hakkı ve Lisans / Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Syntax and Textual Analysis of the Narration of Asrân

Abstract

Hadith consists of two main components: the chain of transmission (sened) and the text (metin). In this regard, the diligence and precision shown in the transmission of narrations are crucial for their accurate understanding. Therefore, the authenticity of a report depends not only on the integrity and reliability of its narrators but also on its consistency with all other authentic hadiths relevant to the subject matter. Examining any hadith in isolation from other related narrations and applying it independently can lead to literalism and hinder the comprehension of the essence and spirit of the Sunnah. Moreover, attempting to understand hadiths out of their context and disregarding well-known Sunnah practices and applications can result in misconceptions regarding legal rulings. One such report is the narration known as the 'asrân narration,' in which the Prophet Muhammad (peace be upon him) instructed Fedâla al-Laysi (may Allah be pleased with him) to continue praying 'asran' (the two 'Asr' prayers) when he expressed his inability to perform all five daily prayers at their prescribed times due to his engagements. According to the narration, Fedâle (may Allah be pleased with him) came after the conquest of Mecca expressing his desire to embrace Islam and requesting the Prophet Muhammad (peace be upon him) to teach him the rules of Islam. The Prophet (peace be upon him) then mentioned to him about prayer, fasting in the month of Ramadan, and the prayer times. When Fedâle (may Allah be pleased with him) stated that he would only embrace Islam if he did not have to perform more than two prayer times, the Messenger of Allah (peace be upon him) requested him to perform all five prayers without fail when the call to prayer (Adhan) is made. On hearing this, Fedâle (may Allah be pleased with him) mentioned their engagements during those prayer times for sustenance, upon which the Prophet Muhammad (peace be upon him) instructed him that it would be sufficient for them to do something that would cover all of them, regardless of their occupation. The Prophet (peace be upon him) then emphasized to him not to neglect the 'asran' (the two 'Asr' prayers) no matter how occupied they may be. Hearing this statement for the first time, Fedâle (may Allah be pleased with him) expressed his lack of understanding of the term 'asran' in their dialect, to which the Prophet Muhammad (peace be upon him) responded that it refers to the prayers performed before sunrise and before sunset. Due to the engagements mentioned in this narration, it has been considered problematic as it implies that

those unable to perform other prayer times could suffice with only the morning and afternoon prayers. In this context, considering the principle that there can be no contradiction in establishing and delivering religious principles, and recognizing the need to seek scholarly solutions for resolving discrepancies among hadiths, both to understand the textual sources of the Sunnah and to benefit from most, if not all, hadiths, some evaluations have been made regarding the 'asran' narration. Indeed, this narration has been subject to interpretations such as the Prophet Muhammad's (peace be upon him) ability to allocate and annul certain rulings, his authority to grant permission, the acceptance of one's Islam even with invalid conditions, the obligation for the morning and afternoon prayers to be performed at their respective optimal times and congregationally, the permissibility of delaying prayers within their designated time frames, personal considerations, and the significance of performing prayers in their earliest time slots. The narration of Asrân has been narrated with some wording differences in the books of *al-Musnad* by Ahmad b. Ḥanbal and *al-Sunân* by Abū Dāwūd, as well as in Ibn Hibbān's *al-Sahīh*, al-Tabarānī's *al-Mu`jam al-kabīr*, *al-Mustadrek* by al-Hākim al-Nīsābūrī and al-Bayhaqī's *al-Sunân al-qubrā*. This study includes both the sened research of the hadith within the framework of its narrations in the books of Qutub al-Tis`a and the analysis of the text in the context of performing the prayers at the first time of the day, as well as the examination of the different evaluations made regarding the aforementioned event, as well as the consideration of the internal and external siyaqa.

Keywords: Hadith, Sunnah, Context, Five times prayer, Asrân rumour.

Asrân Rivayetinin Sened ve Metin Tahlili

Öz

Hadis; sened ve metin olmak üzere iki temel unsurdan oluşmaktadır. Bu açıdan rivayetlerin nakli konusunda gösterilen gayret ve hassasiyetin onların doğru bir şekilde anlaşılması hususunda da sergilenmesi önem arz etmektedir. Dolayısıyla bir haberin sıhhati onu nakledenlerin adalet ve zabt sahibi olmaları yanı sıra ilgili naklin konuyla alakalı tüm sahîh hadislerle birlikte değerlendirilmesini de gerektirir. Zira herhangi bir hadisin konuya dair diğer rivayetlerden bağımsız olarak tetkik edilmesi ve buradan hareketle de tek başına uygulanması lafızcılığa yol açabileceği gibi sünnetin özü ve ruhunun kavranmasına da engel olabilir. Ayrıca hadislerin bağlamından koparılarak anlaşılmaya çalışılması ve ilgili

meseleye dair meşhur sünnet ve uygulamanın dikkate alınmaması ahkâm adına bazı yanlış anlamalara da sebebiyet verebilir. Söz konusu haberlerden biri de Müslüman olduğunda Resûlullah'ın (s.a.v.) kendisine beş vakit namazı vaktinde kılmayı öğrettiği ancak ilgili zaman dilimlerinde meşguliyetinin olduğunu beyan ederek mazeret beyanında bulunan Fedâle el-Leysî'ye (r.a.) "asrayn" a devam etmesi tembihinde bulunduğu ve "asrân rivayeti" diye de adlandırabileceğimiz nakildir. Rivayete göre Fedâle (r.a.), Mekke fethi sonrası gelerek Müslüman olma arzusunu iletmiş ve Hz. Peygamber'den kendisine İslâm'ın hükümlerini öğretmesini istemişti. Resûlullah (s.a.v.) da ona namaz, ramazan ayı orucu ve namaz vakitlerinden bahsetmişti. Fedâle'nin (r.a.) iki vakitten daha fazla kılmamak üzere Müslüman olacağını söylemesi üzerine Allah Resûlü (s.a.v.), "Ezan okunduğunda beş vakit namazı aksatmadan kıl." diye talepte bulunmuştu. Bu defa o (r.a.), geçimlerini sağlamak üzere çalıştıklarını bu sebeple söz konusu namaz vakitlerinde meşguliyetlerinin olduğundan bahsederek yaptığında bunların hepsi adına yeterli gelecek bir şey emretmesini söylemiş; Resûl-i Ekrem (s.a.v.) de ona ne kadar meşguliyeti olursa olsun asrayn'ı ihmal etmemesini tembihlemişti. İlgili beyanı ilk defa duyan Fedâle (r.a.), kendi lehçelerinde kullanılmadığı gerekçesiyle mezkûr ibarenin ne anlama geldiğini bilmediğini ifade ederek, "Asrân da nedir?" diye sormuş, Resûl-i Ekrem (s.a.v.) de bu suale, "Güneş doğmadan ve batmadan önce kılınan namaz." şeklinde cevap vermiştir. Araştırma mevzumuzu teşkil eden bu rivayet meşguliyetleri sebebiyle diğer vakit namazlarını kılamayanların sadece sabah ve ikindi namazlarını eda etmekle yetinebilecekleri yönünde bir yaklaşımı çağrıştırmaları sebebiyle müşkül addedilmiştir. Bu doğrultuda Hz. Peygamber'in dini esasları belirleme ve tebliğinde herhangi bir çelişkinin olamayacağı ilkesi göz önünde bulundurularak hadisler arasındaki ihtilafın çözümü için ilmi usullerle bazı hâl çareleri aramanın hem sünnete ait metinleri anlamak hem de hadislerin hemen hepsinden veya azamısından yararlanabilmek bakımından gerekli olduğu yaklaşımından hareketle asrân rivayeti için de bazı değerlendirmeler yapılmıştır. Nitekim mezkûr nakil, Resûlullah'ın (s.a.v.) istediği hükümleri tahsis etmek ve dilediği yükümlülükleri kaldırmak şeklindeki hasâisü'n-nebî, izin verme yönündeki içtihadı, fasit şartla da olsa kişinin Müslümanlığının kabul edileceği, sabah ve ikindi namazlarının muhtar vakitlerinde ve cemaatle eda edilmesi, namazların kendileri için belirlenen zaman dilimleri içinde tehir edebileceği, şahsî tedricilik ve namazların ilk vaktinde kılınması şeklinde yorumlara tabi tutulmuştur. Asrân

rivayeti bazı lafız farklılıklarıyla Kütüb-i Tis`a içinde Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned* ve Ebû Dâvûd'un *es-Sünen* isimli eserlerinde tahrîc edilmiş; ayrıca İbn Hibbân'ın *es-Sahîh*, Taberânî'nin *el-Mu`cemü'l-kebir*, Hâkim en-Nisâbü'rî'nin *el-Müstedrek* ve Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-kübrâ* adlı kitaplarında da nakledilmiştir. İşte bu çalışma ilgili hadisin hem Kütüb-i Tis`a'daki rivayetleri çerçevesinde sened araştırmasını hem de mezkûr olaya ilişkin yapılan farklı değerlendirmelerin incelenmesi yanı sıra iç ve dış siyakın dikkate alındığı dolayısıyla namazların ilk vaktinde kılınması bağlamında metin tetkikini ihtiva etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Sünnet, Bağlam, Beş vakit namaz, Asrân rivayeti.

Giriş

Hadislerin nakli konusunda gösterilen gayret ve hassasiyetin onların doğru bir şekilde anlaşılması hususunda da sergilenmesi önem arz etmektedir.¹ Zira hadis ilminin amaçları arasında senedlerin incelenmesi yanı sıra rivayetlerin manalarının da açıklanması zikredilmiştir.²

Hz. Peygamber, istikrarlı bir hayat yaşamış ve bu bağlamda tebliğ ve tebyin görevlerini her türlü çelişkiden uzak ve insicam içerisinde icra etmiştir. Buna rağmen hadislerin farklı sebeplerle parçalı bir şekilde rivayet edilmesi, bütün halinde nakledilenlerin ise bağlamından koparılarak değerlendirilmesi söz konusu metinlerin doğru bir şekilde anlaşılmasının önündeki engeller olarak kabul edilmiş buradan hareketle hadislerin iç ve dış siyak kapsamında ele alınması gerektiğinden bahsedilmiştir.³ Ayrıca ilk muhataplarından uzaklaşmış metinlerin farklı anlam dünyasına sahip yorumcularla karşı karşıya gelmesinin kaçınılmaz olduğu belirtilerek⁴ bağlamın dikkate alınmamasının dolaylı da olsa dinin yanlış veya eksik anlaşılmasına sebebiyet vereceği vurgulanmıştır.⁵ Şu

¹ Nurullah Agitoğlu, *Hadis ve Bağlam* (İstanbul: Kitâbî Yayınları, 2015), 11-12.

² Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn b. Şeref en-Nevevî, *Sahîhi Müslim bi şerhi'n-Nevevî* (Ezher: el-Matbaatü'l-Mısriyye, 1347/1929), 1/47.

³ Selçuk Coşkun, *Hadîse Bütüncül Bakış* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2011), 21.

⁴ Agitoğlu, *Hadis ve Bağlam*, 163.

⁵ Agitoğlu, *Hadis ve Bağlam*, 190.

halde bir hadisin konuyla alakalı diğer rivayetler ve Hz. Peygamber'in genel tavrıyla hatta zaman, mekân ve olgularla⁶ bağlantısını tespit etmenin ilgili meseleye ilişkin murâd-ı Nebî'yi anlamadaki önemi izahtan varestedir.

Rivayete göre Fedâle el-Leysî⁷ (öl. ?) Mekke fethi sonrası⁸ Müslüman olmuş, Allah Resûlü (s.a.v.) de ona İslâm'ın hükümlerini öğretmiş ve beş vakit namaza devam etmesini tembihlemiştir. Fedâle (r.a.) ise ilgili zaman dilimlerinde meşguliyetinin olduğunu söyleyerek mazeret beyanında bulunmuş ve Hz. Peygamber'den kendisine bunların hepsi adına yeterli gelecek bir şey emretmesini istemiştir. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.), “(ilgili vakitlerde) meşgul olsan da asrayn'ı⁹ ihmal etme,” buyurmuştu. Bu sefer Fedâle (r.a.), “asrayn” ifadesinin kendi lehçelerinde olmadığını

⁶ Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011), 286.

⁷ İsmi konusunda ihtilaf edilmiştir. Hâkim en-Nisâbü'rî, onun Fedâle b. Ubeyd el-Ensârî olduğunu söylemiş, ancak onun bu tespitinde hata ettiği belirtilmiştir. Münzirî ise söz konusu sahâbîyi İbn Vehb el-Leysi veya ez-Zehrânî olarak da bilinen Fedâle b. Abdillâh şeklinde tanıtmış ve Hz. Peygamber'den de yalnızca mevzumuzla konu olan bu rivayetinin varlığından bahsetmiştir. İlgili açıklamalar için bk. Ali b. Süleyman ed-Dimnefî el-Becamavî, *Derecâtü Mirkâti's-suûd ilâ Süneni Ebî Dâvûd* (yy.: b.y., ts.), 52; Ebü'l-Hasen İbnü'l-Esîr Ali b. Muhammed el-Cezerî, *Üsdü'l-gâbe fi ma'rifeti's-sahâbe*, thk. Ali Muhammed Muavviz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003), 4/347; Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fi temyîzi's-sahâbe*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavviz (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1995), 5/286.

⁸ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 4/347; Ebü'l-Fazl Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-tehzîb* (Haydarâbâd: Matbaatü Meclis-i Dâirati'l-Meârif en-Nazzâmiye, 1326), 8/268-269.

⁹ Arap örfünde “asrayn” ifadesi, gece ve gündüz anlamında kullanılan bir sözcüktür. Zira hem sabah hem de ikinci namazı gece ve gündüzün her iki ucunda kılınmaktadır. Nitekim Hattâbî söz konusu namazların sabah ve ikinci namazları olduğunu belirtmiş, Arapların bu tür isimlerden birini diğerine hamlederek tahfif amaçlı kullandıklarını ve aynı ad altında birleştirdiklerini söylemiştir. bk. Ebü Süleymân Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm el-Hattâbî, *Meâlimü's-sünen* (Haleb: el-Matbaatü'l-İlmiyye, 1352/1934), 1/133.

belirterek, “Asrân (da) nedir?” diye sorma gereği hissetmiş Resûlullah (s.a.v.) da “Sabah ve ikindi namazlarıdır.”¹⁰ şeklinde cevap vermiştir.

İşte bu çalışma “asrân rivayeti” şeklinde isimlendirebileceğimiz yukarıdaki hadisin sened ve metin tahlilini ihtiva etmektedir. Sözü edilen haber bazı lafız farklılıklarıyla Kütüb-i Tis`a içinde Ahmed b. Hanbel’in (öl. 241/855) *el-Müsned*¹¹ ve Ebû Dâvûd’un (öl. 275/889) *es-Sünen* isimli eserlerinde tahrîc edilmiş, ayrıca İbn Hibbân’ın (öl. 354/965) *es-Sahîh*,¹² Taberânî’nin (öl. 360/971) *el-Mu`cemü’l-kebir*,¹³ Hâkim en-Nîsâbü’rî’nin (öl. 405/1014) *el-Müstedrek*¹⁴ ve Beyhakî’nin (öl. 458/1066) *es-Sünenü’l-kübrâ*¹⁵ adlı kitaplarında da nakledilmiştir. Buradan hareketle sened tahlili bir makalenin sınırlarını aşmamak adına sadece Kütüb-i Tis`a’da bulunan kaynaklar ile sınırları tutulacak, diğer yapıtlardaki haberlerin ise sıhhat durumuna işaret etmekle yetinilecektir.

İnceleme konusu yaptığımız asrân rivayetine ilişkin müstakil bir çalışma tespit edilememiştir. İlgili hadis Hüseyin Kahraman ve Mutlu Gül tarafından hazırlanan, “İbadetlerin Edasında Tedrîcilik Meselesi ve İlgili

¹⁰ Ebû Abdillâh Ahmed b. Hanbel b. Hilâl b. Esed eş-Şeybânî, *el-Müsned* (Kâhire: Müessesetü Kurtuba, ts.), 4/344; Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş`as b. İshâk es-Sicistânî, *Kitâbü’s-Sünen*, thk. Muhammed Avvâme (Beyrut: Müessesetü’r-Reyyân, 1425/2004), “Salât”, 9; Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Büstî, *el-İhsân fî takrîbi Sahîh-i İbn Hibbân*, thk. Şuayb el-Arnaûd (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1408/1988), 5/35 (No. 1741); Ebû’l-Kâsım Süleymân b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu`cemü’l-kebir*, thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi (Kâhire: Mektebetü İbn Teymiye, ts.), 18/319 (No. 826); Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Hâkim en-Nîsâbü’rî, *el-Müstedrek ale’s-sahîhayn*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, ts.), 1/68-69 (No. 50-51); Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin el-Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1424/2003), 1/682 (No. 2188).

¹¹ Konuya ilişkin nakledilen rivayetlerden yalnızca Ahmed b. Hanbel’in *el-Müsned* isimli eserinde bulunan bir haber diğer nakillere göre farklılık arz etmektedir. Buna göre Leys kabilesinden bir adam Nebî’ye (s.a.v.) gelip iki vakit namazdan başka kılmamak üzere Müslüman olacağını söylemiş, Hz. Peygamber de onun bu talebini kabul etmiştir. bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/24, 363.

¹² İbn Hibbân, *el-İhsân*, 5/35 (No. 1741, 1742).

¹³ Taberânî, *el-Mu`cemü’l-kebir*, 18/319 (No. 826).

¹⁴ Nîsâbü’rî, *el-Müstedrek*, 1/68 (No. 50), 1/69 (No. 51), 1/315 (No. 717), 3/728 (No. 6637).

¹⁵ Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, 1/682 (No. 2188).

Hadislerin Tahlili” isimli makalede mevzuya ilişkin diğer bazı haberlerle birlikte ibadetlerin edasında tedricilik olup olmayacağı bağlamında ele alınmış,¹⁶ ayrıca mezkûr habere bazı eserlerde de “tedricilik”,¹⁷ “şahsî tedricilik”¹⁸ ve “tatbikatta tedricilik”¹⁹ çerçevesinde atıflar yapılmıştır. Yine söz konusu nakil, Hz. Peygamber’in içtihadı, hasâisü’n-nebî ve İslâm’ın vazettiği temel ilkelere aykırı bir şekilde beş vakit namaz yerine sabah ve ikindi namazlarını eda etmenin yeterli olacağına yönelik yaklaşımlara da konu olmuştur. Biz mevzuyu zikredilen görüşlerin incelenmesi yanı sıra ilgili hadisin dinin temel ilkeleri çerçevesinde doğru anlaşılması adına, sözü edilen haberi iç ve dış siyakı da dikkate alarak namazların ilk vaktinde kılınması çerçevesinde değerlendiren İbn Hibbân ve Beyhakî’nin görüşlerinden hareketle tetkike tabi tutacağız.

1. Vakıt Kavramı ve Mahiyeti

Belli bir zaman dilimi²⁰ ve bir amel için tespit edilmiş müddetin bitişi²¹ anlamlarına gelen vakit,²² ibadetlerin özelde ise namazların edasına yönelik şâriî tarafından tayin edilen süreyi ifade etmektedir.²³

Namaz, önceki ümmetlere de farz kılınmış vakitli bir ibadettir.²⁴ Kur’an-ı Kerim, edası esnasında karşılaşılabilecek zorlukların önüne

¹⁶ bk. Hüseyin Kahraman - Mutlu Gül, “ Edasında Tedricilik Meselesi ve İlgili Hadislerin Tahlili”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 25 (2015), 389-395.

¹⁷ bk. Bünyamin Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı* (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 353-354.

¹⁸ bk. Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadisi Anlama Kılavuzu* (Ankara: Otto Yayınları, 2020), 299-300.

¹⁹ bk. Mehmet Erdoğan, *İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişmesi* (İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1994), 141-142.

²⁰ Ebü'l-Hüseyin Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ, *Mu`cemü mekâyîsi'l-lüga*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (yy.: Dâru'l-Fikr, ts.), 6/131.

²¹ Ebü'l-Bekâ Eyyûb b. Mûsâ el-Hüseynî el-Kefevî, *el-Külliyât Mu`cem fi'l-mustalahât ve'l-furûku'l-lügaviyye* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1419/1998), 945.

²² Muhammed Amîm el-İhsân el-Müceddidî el-Bereketî, *et-Ta`rîfâtü'l-fikhiyye* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2002), 238.

²³ Kefevî, *el-Külliyât*, 945; Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019), 597.

²⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm b. el-Muğîre el-Cu`fi el-Buhârî, *el-Câmiu'l-müsned es-sahîlu'l-muhtasar min umûri Resûlillâhi ve sünenihî ve eyyâmihî*, thk. Muhammed Zühêr b. Nâsır en-Nâsır (yy.: Dâru Tavkî'n-Necât, 1422), “Mevâkîtü's-

geçmek ve kul ile Rab arasındaki irtibatın sürekliliğini sağlamak üzere²⁵ söz konusu ibadetin belli zaman dilimlerinde farz kılındığını ifade etmiş,²⁶ bu doğrultuda namaz vakitlerine ilişkin açık bir şekilde²⁷ veya işaret yoluyla²⁸ vurgu yapmış,²⁹ ancak bunları beyan görevini Hz. Peygamber'e tevdi etmiştir.³⁰ Bu bağlamda Allah Resûlü (s.a.v.), Cibrîl'in (a.s.) İsra Gecesi sonrasında³¹ namazların ilk ve son vakitlerini öğretmek üzere Kâbe yanında kendisine iki defa imamlık yaptığını açıklamış,³² böylece

salât", 1; Şükrü Aydın, "Kur'ân Ayetleri Bağlamında Namaz Vakitleri", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 2 (2018), 190.

²⁵ Muhammed b. Sâlih el-Useymin, *Fethu zi'l-celâli ve'l-ikrâm bi şerhi Bulûği'l-merâm*, thk. Subhî b. Muhammed Ramazân - Ümmü İsrâ bt. Araf Beyûmî (Kâhire: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1427/2006), 1/414.

²⁶ en-Nisâ, 4/103.

²⁷ Rivayete göre Nâfi` b. Ezrak ile İbn Abbâs arasında Kur'an-ı Kerim'de beş vakit namazdan bahsedilip bahsedilmediğine dair bir tartışma yaşanmıştı. İlgili olayda Nâfi`, İbn Abbâs'a, "Beş vakit namazı Kur'an'da bulabiliyor musun?" diye sormuş İbn Abbâs, "Evet." diye cevap vermiş ve "Bu sebeple akşam vaktine eriştiğinizde ve sabah kalktığınızda Allah'ı tesbih edin. Göklerde ve yerde her türlü övgü O'na mahsustur. Gündüzün sonunda ve öğle vaktine eriştiğinizde de O'nu tesbih edin." (Rûm, 30/17-18) ayetini okumuş ve ilgili beyanda yer alan "akşam vaktine eriştiğinizde" ifadesinin akşam ve sabah; "gündüzün sonunda" şeklindeki ibarenin ikindi; "öğle vaktine eriştiğinizde" beyanının ise öğle namazı olduğunu söylemiş, yatsı namazı ile ilgili ise "... ve yatsı namazından sonra..." (en-Nûr, 24/58) hükmünü okumuştur. Ebû Bekir Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, *el-Musannef*, thk. Habîbürrahmân el-A'zamî (Hindistan: el-Meclisü'l-İlmî, 1403/1983), 1/454 (No. 1772); Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 10/247 (No. 10596).

²⁸ el-Bakara, 2/238; Hûd, 11/114; el-İsrâ, 17/78; Tâhâ, 20/130; en-Nûr, 24/46; Rûm, 30/17-18; el-İnsân, 76/25.

²⁹ Muhammed Enver el-Keşmirî, *Feyzü'l-bârî alâ sahîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1426/2005), 2/124; Cevad Ali, *Cahiliye'den İslam'a İbadet Tarihi*, çev. Muammer Bayraktutar (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015), 35; M. Kâmil Yaşaroğlu, "Vakit", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/488.

³⁰ bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, *Tefsîru'l-İmâm eş-Şâfiî*, thk. Ahmed b. Mustafa el-Ferrân (Riyâd: Dâru't-Tedmüriyye, 1427/2006), 1/205-206.

³¹ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 1/532 (No. 2030).

³² Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 1/531 (No. 2028); Ebû Dâvûd, "Salât", 2; Ebû İsrâ Muhammed b. İsrâ b. Sevre et-Tirmizî, *el-Câmiu's-sahîh*, thk. Muhammed Fuâd

vakitlerin tayini amelî vahiy yoluyla gerçekleşmiştir.³³ Bu aşamadan sonra Hz. Peygamber ilgili hususu uygulamalı bir şekilde bildirmiş³⁴ ve namazların özellikle ilk vakitlerinde edasına yönelik teşviklerde bulunmuştur.

2. Namazların İlk Vaktinde Kılınması

Hz. Peygamber, ilk vaktinde kılınan namazı amellerin en faziletlieleri arasında saymış,³⁵ söz konusu ibadetin bu şekilde edasının kat kat sevap kazandıracağını belirtmiş³⁶ ve böylesi bir davranış sergileyenlerin bağışlanacaklarını açıklamıştır.³⁷ O (s.a.v.), Hz. Ali'ye (öl. 40/461) geciktirilmemesi yönünde telkinde bulunduğu üç şey arasında vakti giren namazı zikretmiş,³⁸ namaz vaktini kendi içinde üçe ayırarak evvelinde ifa edilenin Allah'ın rızasına; ortasında kılınanın rahmetine; sonunda yerine getirilenin ise afvına vesile olacağını beyan etmiş³⁹ ve bu arada uyanık olan kimsenin bir namazı diğerinin vaktine kadar geciktirmesini "kusur" diye nitelemiştir.⁴⁰ Böylece namazların vaktin sonuna kadar tehir edilmesi

Abdülbâkî (Mısır: Mektebetü ve Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1397/1977), "Salât", 113.

³³ Mûsâ Şâhîn Lâşîn, *Fethu'l-mün'im şerhu Sahîhi'l-Müslim* (yy.: Dâru'ş-Şurûk, 1423/2002), 3/308.

³⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/315, 333, 354, 3/30, 148, 4/208, 416, 5/143, 349; Buhârî, "Mevâkîtü's-salât", 1, "Enbiyâ", 5, "Mi'râc", 42; Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmiu's-sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), "İmân", 162, 163 "Mesâcid", 176-178; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *Sünen-i İbn Mâce*, thk. Şuayb el-Arnaûd vd. (Dimeşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009), "Salât", 1, "İkâmetü's-salât", 194; Ebû Dâvûd, "Salât", 2; Tirmizî, "Salât", 113, 115; Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî el-Horasânî en Nesâî, *el-Müctebâ*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde (Haleb: Mektebetü'l-Matbûâtü'l-İslâmiyye, ts.), "Salât", 1, "Mevâkî", 1, 24.

³⁵ Ebû Dâvûd, "Salât", 9.

³⁶ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, 17/369 (No. 1013).

³⁷ Ebû Dâvûd, "Salât", 9.

³⁸ Tirmizî, "Salât", 127.

³⁹ Tirmizî, "Salât", 127; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 1/640 (No. 2049, 2050).

⁴⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/305; Müslim, "Mesâcid", 311; İbn Mâce, "Salât", 10; Ebû Dâvûd, "Salât", 11; Nesâî, "Mevâkî", 53.

ruhsatına rağmen nimetler arasında en değerlisi kabul edilen “Allah rızası” vaktin evvelinde kılınan namazla ilişkilendirilmiştir.⁴¹

Resûl-i Ekrem (s.a.v.), vakti girdiğinde öncelikle namazını kılmış sonra diğer işleriyle meşgul olmuştur.⁴² Rivayete göre o (s.a.v.), Selemeoğulları'ndan bir adamın davetine ikinci namazını ilk vaktinde⁴³ kıldıktan sonra iştirak etmiş,⁴⁴ namaz vaktinin girdiği yağmura yakalandıkları bir sefer esnasında hemen devesi üzerinde ezan okuyup kamet getirmiş ve öne geçerek namaz kıldırmıştır.⁴⁵ Bu bağlamda Allah Resûlü (s.a.v.) ümmetine öğretmek amacıyla Cibrîl (a.s.) ile birlikte kıldığı beş vakit namaz ve meşru bir mazeret dışında namazı vaktin sonunda kılmamış,⁴⁶ Hz. Âişe (öl. 58/678) de onun hayatı boyunca hiç bir namazı iki defa son vaktinde kılmadığı⁴⁷ şeklindeki ifadesiyle bu gerçeğe işaret etmiştir.

Sahâbe zaruret olmadığı sürece namazları ilk vaktinde kılmaya gayret etmişlerdir.⁴⁸ Nitekim Hz. Peygamber, Tebük Gazvesi sırasında ihtiyacını gidermek ve abdest almak üzere bir kenara çekilmişti. Bu arada

⁴¹ Useymîn, *Fethu zi'l-celâli ve'l-ikrâm*, 1/446, 447.

⁴² Namazların ilk vaktinde kılınması teşvik edilmesine rağmen yatsı ve çok sıcak olduğunda öğle namazlarının tehir edilmesi ise tavsiye edilmiştir. Nitekim bir defasında Allah Resûlü (s.a.v.) yatsı namazını kıldırmak üzere mescide gelmede gecikmiş bu arada kadınlar, çocuklar uyuya kalmıştı. Bu olay üzerine Hz. Ömer Resûlullah'ın (s.a.v.) yanına gelip durumu anlatmış o (s.a.v.) da evinden çıkıp mescide gelmiş ve “Ümmetime zor gelmeyeceğini bilseydim yatsı namazını bu geç saatte kılmalarını emrederdim.” buyurmuştur. Ayrıca Hz. Peygamber, öğle namazı vakti ezan okumak isteyen müezzine, “Serinliğe bırak, şüphesiz sıcaklığın şiddeti cehennemden kükremesindedir. Sıcak şiddetlendiği zaman namazı serinliğe bırakın.” açıklamasında bulunmuştur. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/229, 238, 256, 266, 285, 318; Buhârî, “Mevâkîtü's-salât”, 9, 10, 23, “Ezân”, 18, “Temennî”, 9; Müslim, “Mesâcid”, 180, 181, 183, 184, 186; Ebû Dâvûd, “Salât”, 4; Nesâî, “Mevâkîf”, 5, 20.

⁴³ Muhammed b. Abdillâh el-Alevî el-Herevî, *el-Kevebü'l-vehhâc şerhu Sahîh-i Müslim* (Cidde: Dâru'l-Minhâc, 1430/2009), 8/412.

⁴⁴ Müslim, “Mesâcid”, 197-199.

⁴⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/173; Tirmizî, “Salât”, 303.

⁴⁶ Hüseyin b. Mahmûd b. Hasan ez-Zeydânî, *el-Mefâtîh fî şerhi'l-Mesâbih*, thk. Nûreddîn Tâlib vd. (Küveyt: Dâru'n-Nevâdir, 1433/2012), 2/31.

⁴⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/92; Tirmizî, “Salât”, 127.

⁴⁸ Lâşîn, *Fethu'l-mün'im*, 3/308.

sabah namazının faziletli vaktinin geçeceğinden endişe eden sahâbe⁴⁹ Abdurrahman b. Avf'ın (öl. 32/652) imamlığında namaza başlamışlar hatta ilk rekâtı da kılmışlardı. Bu duruma şahit olan Allah Resûlü (s.a.v.), yetiştiği ikinci rekâtı cemaatle birlikte kılmış, İbn Avf'ın (r.a.) selam verip namazı tamamlaması akabinde de kalan bir rekâtı kılmak üzere ayağa kalkmıştı. Bu duruma şahit olan sahâbîler ise endişeye kapılıp "sühbânallah" demeye başlamışlardı. Namazını tamamlayan ve bu duruma şahit olan Resûl-i Ekrem (s.a.v.) onlara dönerek, "İyi yaptınız, doğru olanı yaptınız."⁵⁰ şeklinde açıklamada bulunmuş böylece namazı ilk vaktinde kılmalarına yönelik sevincini izhar etmiştir.⁵¹

Kendi yaşantılarında namazın ilk vaktinde edasına özen gösteren sahâbe bu konuda kusurlu gördüklerini de uyarılmışlar ve onlardan bu husustaki sünnete riayet etmelerini talep etmişlerdir.⁵² Hz. Ömer (öl. 23/644), valilerine gönderdiği talimnamede namazları özellikle de ikinci namazını⁵³ ilk vaktinde kılmalarını emretmiş,⁵⁴ kendisi de suikasta uğradığında Misver b. Mahreme'nin (öl. 64/683) namaz vaktinin girdiği yönündeki uyarısına hemen karşılık vererek yarasından kan akar hâlde namazını kılmıştır.⁵⁵ Abdullah b. Mes'ûd (öl. 32/652-53) namazların da hac ibadeti gibi belli zaman dilimlerinin olduğunu belirtmiş,⁵⁶ uğraşların çoğaldığı dönemlerde tüm işlerin bırakılarak öncelikle namazların vaktinde kılınmasını tembihlemiştir.⁵⁷ Bu doğrultuda o (r.a.), Velîd b. Ukbe'nin (öl. 61/680-81) namazı geciktirdiğini gördüğünde müezzine

⁴⁹ Lâşîn, *Fethu'l-mün'im*, 2/573.

⁵⁰ Müslim, "Salât", 105.

⁵¹ Lâşîn, *Fethu'l-mün'im*, 2/574.

⁵² Lâşîn, *Fethu'l-mün'im*, 3/308.

⁵³ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme b. Abdilmelik b. Seleme el-Ezdî et-Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, thk. Muhammed Zühri en-Neccâr (Beyrut: b.y., 1399/1979), 1/193 (No. 1152).

⁵⁴ Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ el-Ayıntâbî Bedrüddîn el-Aynî, *Nuhabü'l-efkâr fi tenkîhi mebâni'l-ahbâr fî şerhi Meâni'l-âsâr*, thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhîm (Katar: Vizâratü'l-evkâf ve'-ş-Şuûni'l-İslâmî, 1429/2008), 3/490.

⁵⁵ Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*, thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî (Abudabi: Müessesetü Ziyâd b. Sultân Âl Nihyân, 1425/2004), "Salât", 117.

⁵⁶ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 1/535 (No. 2034).

⁵⁷ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 2/383 (No. 3789).

namaz için ikamet getirmesini söylemiş, sonra da kalkıp insanlara namaz kıldırmişti. İbn Mes'ûd'un (r.a.) ilgili davranışından haberdar olan Velîd, "Ne yaptın? Müminlerin emirinden sana yeni bir haber mi geldi yoksa bunu sen mi icat ettin?" diye tepkisini gösterince de söz konusu eylemi herhangi bir emir veya kendi tasarrufu doğrultusunda icra etmediğini, böylesi bir durumdan Allah ve Resûlü'nün (s.a.v.) razı olmayacaklarını bildiği için bu şekilde hareket ettiğini ifade etmiştir.⁵⁸

3. Asrân Rivayetinin Sened Tahlili

Hadis, sened ve metinden oluşması hasebiyle öncelikli olarak incelemeye konu olan asrân rivayetinin sened değerlendirmesi yapılacak ve bu ameliye daha önce de ifade ettiğimiz üzere sadece Kütüb-i Tisa'daki rivayetlerle sınırlı tutulacak diğer kaynaklarda bulunan haberlerin ise sadece sıhhatlerine işaret etmekle yetinilecektir.

3.1. Ahmed b. Hanbel Rivayeti

Ahmed b. Hanbel *el-Müsned*'inde konuya ilişkin ilki Fedâle el-Leysî (öl. ?); diğerleri ise mübhem bir ifadeyle "racülün minhüm" diye tahrîc ettiği iki ayrı rivayet olmak üzere üç nakle yer vermiştir.

3.1.1. Fedâle el-Leysî Rivayeti⁵⁹

Süreyc b. Nu`mân > Hüşeym > Dâvûd b. Ebî Hind > Ebû Harb b. Ebî'l-Esved > Fedâle el-Leysî.

3.1.1.1. Süreyc b. Nu`mân (öl. 217/832)

İbn Hibbân'ın *es-Sikât* adlı kitabında ismini zikrettiği Süreyc,⁶⁰ Yahya b. Maîn (öl. 233/848), İclî (öl. 261/875) ve İbn Sa'd (öl. 230/845) tarafından sika olarak nitelenmiş, Nesâî (öl. 303/915) de onun için "leyse bihî be's" tabirini kullanmıştır.⁶¹

⁵⁸ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 2/383 (No. 3790), 2/384 (No. 3791).

⁵⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/344.

⁶⁰ Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *Kitâbü's-Sikât* (Haydarâbâd: Dâiratü'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1393/1973), 8/306-307.

⁶¹ Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf el-Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl fi esmâi'r-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma`rûf (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1408/1988), 10/220.

3.1.1.2. Hüseyym b. Beşîr (öl. 183/799)

İbn Sa'd ve İclî, Hüseyym'in sika bir ravi olduğunu belirtmişlerdir.⁶² Ancak Hüseyym, müdellis raviler arasında sayılmış,⁶³ hatta onun çokça tedlis yaptığı da ifade edilmiştir.⁶⁴ Hakkında sika, sebt gibi ibareler kullanılan Hüseyym⁶⁵ ile alakalı İbn Adî (öl. 365/796) güvenilir vasfını taşımayan ravilerden yaptığı nakilleri içinde münkerlerin bulunabileceğini söylemiştir.⁶⁶

3.1.1.3. Dâvûd b. Ebî Hind (öl. 139/756)

Basra hafızlarından Dâvûd ile ilgili İbn Maîn sika,⁶⁷ Ahmed b. Hanbel "sika sika" lafzını kullanmış, Hammâd b. Zeyd (öl. 179/795) de ondan daha fakih birisini görmediğini ifade etmiştir.⁶⁸ Ancak Dâvûd'un, Enes b. Mâlik'ten (r.a.) duymadığı halde beş hadis rivayet ettiği ve ezberinden nakilde bulunduğu hata yaptığı da belirtilmiştir.⁶⁹

3.1.1.4. Ebû Harb b. Ebî'l-Esved (öl. 109/727)

Ebû Harb sika⁷⁰ ve sadûk olarak nitelenmiş⁷¹ ayrıca onu İbn Hibbân *es-Sikât* isimli eserinde zikretmiştir.⁷²

⁶² Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, 30/283; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *el-Kâşif fî ma'rifeti men lehü rîvâyetün fi'l-kütübi's-sitte* (Cidde: Dâru'l-Kible li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, 1413/1992), 2/338.

⁶³ Ebû Zür'a Ahmed b. Abdirrahîm el-İrâkî, *Kitâbü'l-müdellisîn*, thk. Rif'at Fevzî Abdülmüttalib - Nâfiz Hüseyin Hammâd (yy.: Dâru'l-Vefâ, 1410/1995), 98.

⁶⁴ Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, 30/283.

⁶⁵ Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, 30/283; Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaûd (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1402/1982), 8/290.

⁶⁶ Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî el-Cürcânî, *el-Kâmil fi duafâi'r-ricâl*, thk. Âdil Ahmed - Ali Muhammed (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 8/451-456.

⁶⁷ Ebû Muhammed Abdurrahman b. Ebî Hâtîm er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1271/1952), 3/411.

⁶⁸ Zehebî, *Siyer*, 6/377.

⁶⁹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 6/278.

⁷⁰ Muhammed b. Sa'd b. Menî', *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997), 7/69.

⁷¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2003), 3/186.

⁷² İbn Hibbân, *es-Sikât*, 5/576.

3.1.1.5. Fedâle el-Leysî

İsminin Fedâle b. Abdillâh, Fedâle b. Vehb b. Bahre veya Fedâle b. Umeyr el-Mülevvîh olduğu belirtilmiştir. İnceleme konusu yaptığımız söz konusu rivayetin dışında bir nakline de rastlanmamıştır.⁷³

Şuayb el-Arnaûd (öl. 2016) mezkûr rivayetin zayıf olduğunu ve ravilerden Dâvûd b. Ebî Hind sebebiyle senedinde ihtilaf edildiğini belirtmiştir.⁷⁴ Zira Ebû Harb b. Ebi'l-Esved'in Fedâle'den (r.a.) hadis dinlemediği halde doğrudan ondan nakilde bulunduğu bilinmektedir.⁷⁵

3.1.2. "Racülün minhüm" Rivayeti

Muhammed b. Ca`fer > Şu`be > Katâde > Nasr b. Âsım el-Leysî > racülün minhüm.⁷⁶

Vekî` > Şu`be > Katâde > Nasr b. Âsım el-Leysî > racülün minhüm.⁷⁷

3.1.2.1. Muhammed b. Ca`fer (öl. 193/809)

İbn Maîn, Muhammed b. Ca`fer'in güvenilir olduğunu belirtmiş⁷⁸ ve onun adı *es-Sikât* isimli eserde yer almıştır.⁷⁹ Ebû Hâtım (öl. 277/890) ise mezkûr ravinin Şu`be haricindeki ricâlden nakillerinin i`tibâr için yazılabileceğini ancak hüccet olamayacağını beyan etmiştir.⁸⁰

3.1.2.2. Şu`be (öl. 160/776)

Şu`be'nin sika olduğu ifade edilmiş hatta hadis ilmindeki mahareti⁸¹ sebebiyle ona "emîrül-mü'minîn fi'l-hadîs"⁸² lakabı verilmiştir.

⁷³ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 4/347; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 5/284-285.

⁷⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/344.

⁷⁵ Nîsâbü'rî, *el-Müstedrek*, 1/68 (No. 50).

⁷⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/24.

⁷⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/363. Mezkûr senedin ravileri Vekî` hariç diğer isnaddakilerle aynıdır. Vekî` ise sika olarak bilinmektedir. Ebü'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih el-İclî, *Ma`rifetü's-sikât min ricâli ehli'l-ilm ve'l-hadîs ve mine'd-duafâ ve zikri mezâhibihim ve ahbârihim*, thk. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî (yy.: b.y., ts.), 2/341.

⁷⁸ Zehebî, *Siyer*, 9/100.

⁷⁹ Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, 25/8.

⁸⁰ Zehebî, *Siyer*, 9/100.

⁸¹ İbn Sa`d, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 7/207; Zehebî, *Siyer*, 7/206.

⁸² Zehebî, *Siyer*, 7/206.

3.1.2.3. Katâde (öl. 117/135)

Münekkitlerce güvenilir bir ravi kabul edilen Katâde, hıfzı sebebiyle övülmüş,⁸³ bu arada müdellis oluşuna da işaret edilmiştir.⁸⁴ Buna rağmen rivâyetlerinin hadis imamlarının eserlerinde tahrîc edilmesi onunla ilgili güven probleminin olmadığı şeklinde değerlendirilmiştir.⁸⁵

3.1.2.4. Nasr b. Âsım el-Leysî (öl. 89/708 [?])

Tâbînin fakihlerinden sayılan Nasr sika addedilmiş⁸⁶ ve İbn Hibbân *es-Sikât'* da onun ismini zikretmiştir.⁸⁷ Ebû Dâvûd ise Nasr'ın Havâric'den olduğunu beyan etmiştir.⁸⁸

3.1.2.5. Racülün minhüm

İlgili rivayette ismi açıkça zikredilmeyerek "racülün minhüm" şeklinde müphem bir ifade ile zikredilen ravinin sahâbî Fedâle el-Leysî olduğu belirtilmiştir. Nitekim senedde de bu duruma işaret edilmiş ve onun Leys kabilesine mensubiyetinden bahsedilmiştir.⁸⁹

Söz konusu her iki senedle ilgili Şuayb el-Arnaûd, Nasr b. Âsım'ın kendisinden nakilde bulunduğu ve "racülün minhüm" şeklinde zikredilen müphem ravi hariç diğer ricalin sika olduklarını belirtmiştir.⁹⁰ Fakat ilgili şahsın sahâbî Fedâle (r.a.) olduğu seneddeki açıklamadan anlaşılmaktadır. Bu bağlamda sahâbînin isminin bilinmemesinin rivayetin sıhhatine zarar vermeyeceği ifade edilmiştir.⁹¹ Nâsirüddîn el-Elbânî (öl. 1999) de tetkik ettiğimiz ilk senedin Müslim'in şartına göre sahîh olduğunu söylemiştir.⁹² Netice itibarıyla Ahmed b. Hanbel'in *el-*

⁸³ Mizzâ, *Tehzîbü'l-kemâl*, 23/515.

⁸⁴ Zehebî, *Siyer*, 7/288.

⁸⁵ Abdülhamit Birşık, "Katâde b. Diâme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/22.

⁸⁶ İclî, *Ma`rifetü's-sikât*, 2/313.

⁸⁷ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 9/217.

⁸⁸ Zehebî, *el-Kâşif*, 2/318.

⁸⁹ Becamavî, *Derecâtü Mirkâti's-suûd*, 52.

⁹⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/24, 363.

⁹¹ Ahmed b. Abdirrahman b. Muhammed el-Bennâ es-Sââtî, *el-Fethu'r-rabbâni li tertîbi Müsnedi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî* (yy.: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), 1/92.

⁹² Muhammed Nâsirüddîn el-Elbânî, *es-Semerü'l-müstetâb fi fihî's-sünne ve'l-kitâb* (Kuveyt: Müessesetü Garrâs, 1422), 1/51.

*Müsned'*inde bulunan her iki senede de sahih hükmünü vermek mümkündür.

3.2. Ebû Dâvûd Rivayeti⁹³

Amr b. Avn > Hâlid > Dâvûd b. Ebî Hind > Ebû Harb b. el-Esved > Abdullah b. Fedâle > babası (Fedâle).

3.2.1. Amr b. Avn el-Vâsıtî (öl. 225/839)

Ebû Zür'a (öl. 264/878) Amr hakkında ta`dilin en yüksek mertebesi addedilen⁹⁴ "esbetü'n-nâs" ifadesini kullanmış,⁹⁵ ayrıca onunla ilgili sika ve hüccet şeklinde değerlendirmeler de yapılmıştır.⁹⁶

3.2.2. Hâlid b. Abdillâh el-Vâsıtî (öl. 179/795)

Ebû Hâtîm, Ebû Zür'a, Nesâî ve Tirmizî (öl. 279/892) Hâlid'in sika, sâlih ve hâfız olduğunu söylemişler ve onun naklettiği rivayetler sahîh kabul edilmiştir.⁹⁷

Mezkûr senedde yer alan Dâvûd b. Ebî Hind ve Ebû Harb el-Esved ile ilgili bilgilere daha önce Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned'*inde bulunan ravilerle ilgili yapılan değerlendirmelerde yer verilmiştir.

3.2.3. Abdullâh b. Fedâle el-Leysî (öl. ?)

Abdullâh, tâbiîn neslindedir. Onun sahâbî olduğu yönünde yapılan açıklamalar doğru kabul edilmemiştir.⁹⁸ İbn Hibbân, İbn Fedâle'yi sika diye nitelmiş⁹⁹ ve ismine *es-Sikât* isimli eserinde yer vermiştir.¹⁰⁰

İbn Hibbân ve Süyûtî (öl. 911/1505) ilgili rivayete senedi itibarıyla sahîh hükmünü vermişler, Elbânî de aynı kanaati benimsemiştir. Buna karşılık İbn Ebî Hâtîm (öl. 327/938) inceleme konusu yapılan senedde ızdırabın varlığından bahsetmiş, ayrıca ravilerinin de mechûl olduğunu söylemiş, buna karşılık İbn Hacer (öl. 852/1449) bu değerlendirmeyi tenkit

⁹³ Ebû Dâvûd, "Salât", 9.

⁹⁴ Talat Koçyiğit, *Hadis İstılahları* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1985), 100.

⁹⁵ Zehebî, *el-Kâşif*, 2/85.

⁹⁶ Râzî, *el-Cerh ve'ta`dîl*, 6/252.

⁹⁷ Râzî, *el-Cerh ve'ta`dîl*, 3/341; Zehebî, *Siyer*, 8/278.

⁹⁸ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 3/358.

⁹⁹ Ahmed b. Abdillâh b. Ebi'l-Hayr el-Hazrecî es-Sâidî, *Hulâsatü tehzîbi tehzîbi'l-kemâl fi esmâi'r-ricâl*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde (Beyrut: Dâru'l-Beşâir, 1416), 210.

¹⁰⁰ Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, 15/430.

etmiştir.¹⁰¹ Ancak İbn Hibbân'ın mechûl raviler hakkındaki değerlendirmelerinde¹⁰² ve rivayete sıhhat hükmü verme konusunda mütesâhil davrandığı¹⁰³ ve Süyûtî'nin de benzeri bir yaklaşım sergilediği bilinmektedir.¹⁰⁴ Netice itibarıyla senedde yer alan Abdullah b. Fedâle'nin de cehâleti sebebiyle mezkûr senedi zayıf olarak değerlendirmek mümkündür.¹⁰⁵

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi inceleme konusu yaptığımız haber İbn Hibbân, Taberânî, Hâkim en-Nîsâbûrî ve Beyhakî tarafından da nakledilmiştir. Bu bağlamda İbn Hibbân'ın *es-Sahîh*'inde bulunan iki rivayeti¹⁰⁶ münkatı¹⁰⁷ ve Taberânî'nin naklini¹⁰⁸ Abdullah b. Fedâle'nin mechûl olması dolayısıyla zayıf addetmek mümkündür. Hâkim en-Nîsâbûrî'nin *el-Müstedrek*'inde nakledilen dört haberden ikisinin Müslim'in (öl. 261/875) hadis kabul koşuluna uygun olduğu ifade edilmesine rağmen¹⁰⁹ bu rivayetlerden ilki Ebû Harb b. Ebi'l-Esved'in, Fedâle el-Leysî'den hadis dinlemediği halde doğrudan ondan nakilde bulunması,¹¹⁰ diğer üçü ise¹¹¹ İbn Fedâle'nin mechûl diye nitelenmesi sebebiyle zayıftır. Beyhakî'nin konuya dair nakletmiş olduğu isnadlardan

¹⁰¹ Muhammed Nâsîrüddîn el-Elbânî, *Sahîhu sünen-i Ebî Dâvûd* (Kuveyt: Müessesetu Gurrâs, 1423/2002), 2/306-307.

¹⁰² Hâlid b. Mansûr b. Abdillâh ed-Düreyys, *Mevkîfü'l-imâmeyn el-Buhârî ve Müslim mini's-tirâti'l-lükûâ ve's-semâ fi's-senedi'l-muanan beyne'l-müteâsırayn* (Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, ts.), 190.

¹⁰³ Ebû Abdîrrahman Mukbil b. Hâdî el-Hemdânî, *el-Mukterih fi ecvibeti ba'di esileti'l-mustalah* (Yemen: Dâru'l-Âsâr, 1425/2004), 127.

¹⁰⁴ Muhammed Nâsîrüddîn el-Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdîsi'z-zaîfe ve'l-mevzûa ve eseruhe's-seyyüü fi'l-ümme* (Riyâd: Mektebetü'l-Meârif, ts.), 2/267.

¹⁰⁵ Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Eş`as es-Sicistânî, *Sünen-i Ebî Dâvûd*, thk. Şuayb el-Arnaûd - Muhammed Kâmil Kurre Bülelî (Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009), 1/319.

¹⁰⁶ İbn Hibbân, *el-İhsân*, 5/35 (No. 1741, 1742).

¹⁰⁷ İbn Hibbân, *el-İhsân*, 5/34; Ebû Saîd Salâhüddîn b. Halîl b. Keykeldî el-Alâî, *Câmiu't-tahsil fi ahkâmi'l-merâsîl*, thk. Hamdî Abdülmeçîd es-Selefi (Beyrut: Âlimü'l-Kütüb, 1407/1986), 133-134.

¹⁰⁸ Taberânî, *el-Mu`cemü'l-kebir*, 18/319 (No. 826).

¹⁰⁹ Nîsâbûrî, *el-Müstedrek*, 1/68 (No. 50), 1/315 (No. 717).

¹¹⁰ Nîsâbûrî, *el-Müstedrek*, 1/68 (No. 50).

¹¹¹ Nîsâbûrî, *el-Müstedrek*, 1/69 (No. 51), 1/315 (No. 717), 3/728 (No. 6637).

birincisine hem raviler hakkındaki cerh ifadeleri¹¹² hem de senedde yer alan İbn Fedâle'nin cehâleti; ikincisine de diğer raviler hakkında serdedilen ta`dîl ifadelerine rağmen¹¹³ yine İbn Fedâle'nin taşıdığı cerh vasfı sebebiyle zayıf hükmü verilebilir.

4. Asrân Rivayetinin Metin Tahlili

Bir hadisin sıhhati onu nakledenlerin adaleti yanı sıra ilgili haberin konuyla alakalı sahîh sayılan tüm rivayetler içerisinde değerlendirilmesini de gerektirir.¹¹⁴ Zira her bir hadisi mevzuya ait diğer nakillerden bağımsız değerlendirmek¹¹⁵ ve onları tek tek uygulamaya kalkmak lafızcılığa yol açabileceği gibi sünnetin özünü ve ruhunu kavramamıza da engel olabilir.¹¹⁶

Asrân rivayeti bazı lafız farklılıkları ile birlikte kaynaklarda şu şekilde nakledilmiştir: Rivayete göre Fedâle el-Leysî (r.a.), Mekke fethi sonrası gelerek Müslüman olma arzusunu iletmış ve Hz. Peygamber'den kendisine İslâm'ın hükümlerini öğretmesini istemişti. Allah Resûlü (s.a.v.) de ona namaz, ramazan ayı orucu ve namaz vakitlerinden bahsetmişti.¹¹⁷

¹¹² Zehebî, *Siyer*, 9/255, 257, 15/385-386, 17/311-312; Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *el-Muğnî fi'd-duafâ*, thk. Nûruddîn Itr (Katar: İdâretü l'hyâi't-Türâs, ts.), 2/398; Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Zeylû divâni'd-duafâ ve'l-metrûkîn ve halkun mine'l-mechûlîn ve sikâtün fihim leyinün*, thk. Hammâd b. Muhammed el-Ensârî (Mekke: Mektebetü'n-Nahda, ts.), 75; Ebû't-Tayyib Nâyif b. Salâh b. Ali el-Mansûrî, *ed-Delîlül-muğnî li şuyûhi'l-İmâm Ebi'l-Hüseyn ed-Dârekutnî* (Suudi Arabistan: Dârul-Keyân, 1428/2007), 439.

¹¹³ Ebû Abdîrrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali en-Nesâî, *Tesmiyetü meşâyîhi Ebî Abdîrrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali en-Nesâî ellezîne semia minhüm ve zikrû'l-müdellesîn* (Mekke: Dâru Âlimi'l-Fevâid, 1423), 103; Ebû Sa`d Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr et-Temîmî es-Sem`ânî, *el-Ensâb*, thk. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv (yy.: b.y., 1401/1981), 10/223; Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, 32/331; Zehebî, *Siyer*, 15/531-532, 17/331-332; Zeynüddîn Kâsım b. Kutluboğa, *es-Sikât mimmen lem yeka` fi'l-kütübi's-sitte*, thk. Şâvî b. Muhammed b. Sâlim Âl Nu`mân (Kâhire: Mektebetü İbn Abbâs, 1432/2011), 8/252.

¹¹⁴ bk. Selahattin Polat, *Hadis Araştırmaları* (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2017), 227-228.

¹¹⁵ bk. Selahattin Polat, "Hadislerin Kur'an'a Arzının Problemleri", *Sünnetin Dindeki Yeri, Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi*, Haz. İsmail Lütfi Çakan - İsmail Kurt - Seyid Ali Tüz (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1997), 178.

¹¹⁶ bk. Polat, *Hadis Araştırmaları*, 316.

¹¹⁷ Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, 1/68 (No. 50).

Fedâle'nin (r.a.) iki vakitten daha fazla kılmamak üzere Müslüman olacağını söylemesi üzerine¹¹⁸ Resûlullah (s.a.v.), "Ezan okunduğunda beş vakit namazı aksatmadan kıl."¹¹⁹ diye talepte bulunmuştu. Bu defa o (r.a.), geçimlerini sağlamak üzere çalıştıklarını dolayısıyla söz konusu namaz vakitlerinde meşguliyetlerinin olduğundan bahsederek¹²⁰ yaptığında bunların hepsi adına yeterli gelecek bir şey emretmesini söylemiş, Resûl-i Ekrem (s.a.v.) de ona ne kadar meşguliyeti olursa olsun asrayn'ı ihmal etmemesini tembihlemişti. İlgili beyanı ilk defa duyan Fedâle (r.a.), kendi lehçelerinde kullanılmadığı gerekçesiyle mezkûr ibarenin ne anlama geldiğini bilmediğini ifade ederek "Asrân da nedir?" şeklinde sormuş, Resûlullah (s.a.v.) da bu suale "Güneş doğmadan ve batmadan önce kılınan namaz."¹²¹ diye cevap vermiştir.

Araştırma mevzumuzu teşkil eden mezkûr rivayet meşguliyetleri sebebiyle diğer vakit namazlarını kılamayanların sadece sabah ve ikindi namazlarını eda etmekle yetinebilecekleri yönünde bir yaklaşımı çağrıştırmaları sebebiyle müşkil addedilmiştir.¹²² Hâlbuki Kur'an-ı Kerim¹²³ ve sünnette¹²⁴ yer alan birçok muhkem nasla günde beş vakit namazın farz kılındığı beyan edilmiş ve bunlardan birinin diğerinin yerini tutamayacağı da ifade edilmiştir.¹²⁵ Nitekim beş vakit namaz hicretten bir

¹¹⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/24, 363.

¹¹⁹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. el-Bahterî, *Mecmûun fihî musannefâtü Ebî Ca'fer İbnü'l-Bahterî*, thk. Nebîl Sa'deddîn Cerrâr (yy.: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, ts.), 436.

¹²⁰ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Maîn b. Avn b. Ziyâd b. Bistâm, *Cüz'ün fihî Yahyâ b. Maîn bi rivâyeti Ebî Mansûr Yahyâ b. Ahmed eş-Şeybânî*, thk. Abdullah Muhammed Hasan Demfû (Medîne: Dâru'l-Meâsir, 1420/2000), 107 (No. 15).

¹²¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/344; Ebû Dâvûd, "Salât", 9; İbn Hibbân, *el-İhsân*, 5/35 (No. 1741); Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, 18/319 (No. 826); Nîsâbü'rî, *el-Müstedrek*, 1/68-69 (No. 50-51); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 1/682 (No. 2188).

¹²² Becamavî, *Derecâtü Mirkâtî's-suûd*, 51.

¹²³ el-Bakara, 2/238; Hûd, 11/114; el-İsrâ, 17/78; Tâhâ, 20/130; en-Nûr, 24/46; Rûm, 30/17-18; el-İnsân, 76/25.

¹²⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/162; Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. Fazl b. Berâm ed-Dârimî, *Sünenü'd-Dârimî*, thk. Hüseyin Selim Esedü'd-Dârânî (Riyâd: Dâru'l-Muğni, 1421/2000), "Salât", 208; Buhârî, "İmân", 34, "Savm", 1; Müslim, "Tahâret", 14, 15, 16, "İmân", 8; Ebû Dâvûd, "Salât", 9; Tirmizî, "Salât", 114, 160.

¹²⁵ bk. Yavuz Köktaş, *Ana Hatlarıyla Ahkâm Hadisleri* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2013), 140.

buçuk yıl önce¹²⁶ farz kılınmış,¹²⁷ bu bağlamda Allah Teâlâ, beş vakit namaza devam edip onları vaktinde eda edenlere cennete girecekleri yönünde vaatte bulunmuş, aksi tutum sergileyenlere ise böyle bir taahhüdünün olmayacağını beyan etmiştir.¹²⁸ Hz. Peygamber de beş vakit namazın kılınmasını tembihlemiş, İslâm hakkında soran Dımâm b. Sa'lebe'ye (öl. ?)¹²⁹ beş vakit namazdan bahsetmiş¹³⁰ ve ilk Müslüman olanlardan bu koşulu yerine getirmek üzere biat almıştır.¹³¹ Ayrıca Yemen'e vali olarak gönderdiği Muâz b. Cebel'e (öl. 17/638) yöre halkının Cenâb-ı Hakk'tan başka ilâh olmadığını, kendisinin de Allah Resûlü olduğunu kabul etmeleri halinde beş vakit namazın farz kılındığını bildirmesini emretmiş¹³² ve vedâ hutbesinde yaptığı konuşmada da beş vakit namazın kılınmasını özellikle hatırlatmıştır.¹³³ Bu doğrultuda görme yetisini kaybeden İbn Abbâs'a (öl. 67/687-88) "Seni tedavi edelim. Sen de bu süre zarfında namaza birkaç gün ara ver." teklifinde bulunulduğunda o (r.a.), Resûlullah'ın (s.a.v.) "Namazı terk eden kimse, Allah'ın huzuruna onun gazabını taşıyarak çıkacaktır."¹³⁴ şeklinde beyanda bulunduğunu belirterek cevap vermiş ve bunun asla mümkün olamayacağını belirtmiştir.

Namaz ibadeti ümmet arasında beş vakit şeklinde sabit olduktan sonra onun iki veya üç vakit farz olduğunu iddia etmek mümkün değildir.¹³⁵ Bu açıdan asrân rivayetinden hareketle iki vakit namazın farz olduğu yönünde yapılacak değerlendirmeler dinin aslına ve genel

¹²⁶ Mahmûd Muhammed Hattâb es-Sübkî, *el-Menhelü'l-azbü'l-mevrûd şerhu Süneni'l-İmâm Ebî Dâvûd* (yy.: el-Mektebetü'l-İslâmî, ts.), 3/275.

¹²⁷ Buhârî, "Salât", 1, "Enbiyâ", 5, "Mi'râc", 42; Müslim, "İmân", 162, 163.

¹²⁸ Ebû Dâvûd, "Salât", 9; İbn Mâce, "İkâmetü's-salât", 194.

¹²⁹ Sübkî, *el-Menhel*, 4/78.

¹³⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/162; Dârimî, "Salât", 208; Buhârî, "İmân", 34, "Savm", 1, "Hıyel", 3; Müslim, "İmân", 8.

¹³¹ Müslim, "Zekât", 108; Nesâî, "Salât", 5.

¹³² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/233; Buhârî, "Zekât", 1; Müslim, "İmân", 19; İbn Mâce, "Zekât", 1; Ebû Dâvûd, "Zekât", 4; Tirmizî, "Zekât", 6; Nesâî, "Zekât", 46.

¹³³ Tirmizî, "Salât", 433.

¹³⁴ Nüreddîn Ali b. Ebî Bekir el-Heysemî, *Mecmau'z-zevâid ve menbau'l-fevâid* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, ts.), 1/295 (No. 1632).

¹³⁵ bk. Köktaş, *Ana Hatlarıyla Ahkâm Hadisleri*, 143.

hükümlerine,¹³⁶ ma`ruf/meşhur sünnete ve uygulamaya¹³⁷ aykırı düşeceği izahtan varestedir. Ayrıca “Allah Resûlü’nden (s.a.v.) nakledilen haberlerin birbirleriyle çelişmesi halinde sahâbenin hangisi ile amel ettiğine bakılır ve bu yönde bir tercihte bulunulur”¹³⁸ prensibi doğrultusunda sahâbeden hiçbir kimsenin namazı iki vakit kıldığına dair bir bilgi de tespit edilememiştir. Nitekim Katâde (öl. 117/735), ticaretle meşguliyetlerinin sahâbeyi Cenâb-ı Hakk’ı anmaktan alıkoymadığını belirterek¹³⁹ bu gerçeği dile getirmiştir. Dolayısıyla inceleme konusu yaptığımız rivayetten yola çıkarak mutlak manada namazın vakitlerini ikiye düşürmek gibi bir sonuca ulaşmak mümkün değildir.¹⁴⁰ Buna karşılık farklı argümanları kullanarak Havâric, sabah ve yatsı olmak üzere iki vakit namazın varlığından bahsetmiş ve sözü edilen namazların kılınmasının diğerleri için kefarete olacağını söylemiş,¹⁴¹ Kur’âniyyûn hareketi içinde de sadece iki vakit namazın farz olduğunu iddia edenler olmuştur.¹⁴²

Allah Resûlü’nün (s.a.v.) dini esasları belirleme ve tebliğinde herhangi bir çelişkinin olamayacağı ilkesi¹⁴³ göz önünde bulundurularak hadisler arasındaki ihtilafın çözümü için ilmi usullerle bazı hâl çareleri aramanın hem sünnete ait metinleri anlamak hem de hadislerin hemen hepsinden veya azamisinden yaralanabilmek bakımından gerekli olduğu ifade edilmiştir.¹⁴⁴ Bu durum asrân rivayeti için de geçerli olup bu bağlamda ilgili habere ilişkin çeşitli değerlendirmeler yapılmıştır. Nitekim

¹³⁶ Ahmed b. Ali b. Ahmed Seyr el-Mübârekî, *el-Kavlü’s-şâz ve eseruhü fi’l-fütyâ* (Riyâd: Dâru’l-İzze, 1432/2010), 77.

¹³⁷ Mübârekî, *el-Kavlü’s-şâz*, 68-71.

¹³⁸ Ebû Dâvûd, “Salât”, 114.

¹³⁹ Buhârî, “Büyü”, 11.

¹⁴⁰ bk. Köktaş, *Ana Hatlarıyla Ahkâm Hadisleri*, 141-142.

¹⁴¹ Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb* (yy.: Dâru’l-Fikr, 1401/1981), 18/407-408.

¹⁴² Abdühamit Birışık, “Kur’âniyyûn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 16/429.

¹⁴³ Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi ma`rifeti usûli’r-rivâye*, thk. Ebû İshâk İbrâhîm b. Mustafa Âl Bahbah ed-Dimyâtî (yy.: Dâru’l-Hüdâ, 2003/1423), 2/558.

¹⁴⁴ İsmail Lütî Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları (Muhtelifü’l-Hadis İlmî)* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, ts.), 159.

daha önce ifade ettiğimiz ve araştırma konumuz olan haberin bir versiyonunu teşkil eden Leys kabilesinden bir adamın Hz. Peygamber'e gelip yalnızca iki vakit kılmak üzere İslâm'a gireceğini söylemesi, Resûlullah'ın (s.a.v.) da bu talebi olumlu karşılması şeklindeki hadis¹⁴⁵ istediği hükümleri tahsis etmek ve dilediği yükümlülükleri de kaldırmak şeklindeki hasâisü'n-nebî nevinden olduğu kabul edilmiştir.¹⁴⁶ Bu bağlamda Süyûtî, Hz. Peygamber'in, Fedâle'yi (r.a.) beş vakit namaz şeklindeki umumi hükmün dışında tutarak ona yalnızca iki vakit namazı farz kılmış olabileceğini söylemiştir.¹⁴⁷ İnceleme konumuzu teşkil eden haberde yer alan "asrayn'a devam et" ifadesi, Resûlullah'ın (s.a.v.), izin verme şeklindeki içtihatları arasında da sayılmış ve Resûl-i Ekrem'in (s.a.v.) ilgili sahâbîye yönelik iki vakit namazla yetinmesine dair kabulünün muvakkat olduğu belirtilmiş ve imanın kalbine yerleşmesi sonrası diğerlerini de yerine getireceğine dair beklentisinin bu ruhsata imkân sağladığı ifade edilmiştir.¹⁴⁸ Ancak zikredilen bu yaklaşımlar, sözü edilen rivayetin sabah ve ikindi namazlarına gereken ihtimamın gösterilmesi anlamında bir tahsis manasına geldiği belirtilerek tenkit edilmiş, hatta bu özenin konuya ilişkin varit olan diğer haberlerde tüm ümmet tarafından gösterilmesi istendiği de beyan edilmiştir.¹⁴⁹ Rivayete göre Umâre b. Rüeybe'ye (öl. ?) Basralılardan bir adamın Resûlullah'tan (s.a.v.) duyduğunu kendisine haber vermesi isteğine karşılık o (r.a.), Allah Resûlü'nün (s.a.v.) güneşin doğuşu ve batışından önce namaz kılanın cehenneme girmeyeceği¹⁵⁰ şeklindeki beyanını nakletmiştir. Şu halde bu genel kuraldan Süyûtî'nin iddia ettiği gibi ilgili ifadeye muhatap olan sahâbînin de dışarıda kalması söz konusu değildir.¹⁵¹

Asrân rivayetine ilişkin yapılan bir başka izah da Ahmed b. Hanbel'e aittir. O, mezkûr haberden yola çıkarak fasit şartla da olsa kişinin

¹⁴⁵ bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/24, 363.

¹⁴⁶ Becamavî, *Derecâtü Mirkâti's-suûd*, 52.

¹⁴⁷ Keşmirî, *Feyzü'l-bârî*, 1/217.

¹⁴⁸ Ebü'n-Nasr Abdülcelil İsâ, *İctihâdü'r-Resûl Sallallahu aleyhi ve sellem* (Kâhire: Mektebetü's-Şurûki'd-Devliyye, 1423/2003), 54.

¹⁴⁹ Keşmirî, *Feyzü'l-bârî*, 1/217.

¹⁵⁰ Müslim, "Mesâcid", 213, 214; Ebû Dâvûd, "Salât", 9; Nesâî, "Salât", 13, 21.

¹⁵¹ Keşmirî, *Feyzü'l-bârî*, 1/217.

Müslümanlığının kabul edileceğini ancak böylesi bir kimsenin İslâm'a girişi ile sorumlulukların tümünden mükellef tutulacağını söylemiştir.¹⁵² Zira Resûl-i Ekrem'in (s.a.v.) genellikle Müslüman olacılara tüm ahkâmı icra etmeleri yönünde emirleri olduğu,¹⁵³ bazen de İslâm'a ısıdırmak maksadıyla kimi ameliyeyi yapmama konusunda anlayış gösterdiği belirtilmiştir. Buna rağmen ilgililer Müslüman olduklarında Allah ve Resûlünün (s.a.v.) emrettiği ahkâmı uygulama hususunda istekli davranmışlar ve vazifelerini de eksiksiz yerine getirmişlerdir.¹⁵⁴ Bu münasebetle bir kimsenin İslâm'a girmesi halinde namaz ibadeti ile akalı ona "biz iki vakit şartını kabul ettik, öyleyse şimdilik iki vakit kılabilirsin" değil, "bir Müslüman günde beş vakit namazı eksiksiz kılmalıdır" denilmesi gerektiği ifade edilmiştir.¹⁵⁵

Asrân rivayetinin anlaşılması adına serdedilen açıklamalardan bir diğeri de sözü edilen haberin sabah ve ikindi namazlarının muhtar vakitlerinde ve cemaatle eda edilmesine ilişkin olmuştur.¹⁵⁶ Zira cemaatle namaz, dünyevî ve uhrevî kazanımlarıyla en kuvvetli sünnetlerden birisidir.¹⁵⁷ Hz. Peygamber de namazın farz kılındığı ilk günden itibaren¹⁵⁸ ölüm hastalığı da dâhil¹⁵⁹ farz namazların tümünü cemaatle kılmıştır.¹⁶⁰ Bu bağlamda Abdullah b. Mes`ûd (r.a.), cemaatle namazı "sünnet-i hüdü" olarak tanımlamıştır.

¹⁵² Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahman İbn Receb, *Câmiu'l-ulûm ve'l-hikem*, thk. Şuayb el-Arnaûd - İbrâhîm Bâcis (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1419/1999), 1/229.

¹⁵³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/224; Ebü'l-Ferec Zeynüddîn İbn Receb el-Hanbelî, *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Mahmûd b. Şa`bân b. Abdilmaksûd - Muhyiddîn Abdülhâlık eş-Şâfiî - İbrâhîm b. İsmâîl el-Kâdî vd. (Medîne: Mektebetü'l-Gurabâ el-Eseriyye, 1412/1996), 4/198.

¹⁵⁴ İbn Receb, *Fethu'l-bârî*, 4/199.

¹⁵⁵ Kahraman - Gül, "İbadetlerin Edasında Tedricilik Meselesi ve İlgili Hadislerin Tahlili", 25/394.

¹⁵⁶ Ebû Abdillâh Fazlullâh b. es-Sadr el-Hasen et-Türbüştî, *Kitâbü'l-Müyesser fi şerhi mesâbîhi's-sünne*, thk. Abdülhamîd Hindâvî (Mekke: Mektebetü Nezzâr Mustafa el-Bâz, 1429/2008), 1/187-188.

¹⁵⁷ bk. Komisyon, *Hadislerle İslâm*, 2/195.

¹⁵⁸ Cevad Ali, *Cahiliye'den İslâm'a İbadet Tarihi*, 28.

¹⁵⁹ Buhârî, "Ezân", 39, 67, 68; Müslim, "Salât", 95; İbn Mâce, "İkâmetü's-salât", 142; Nesâî, "İmâmet", 40.

¹⁶⁰ Komisyon, *Hadislerle İslâm*, 2/190.

diye nitelemiş, aksi bir davranışın sünnetin terki anlamına geleceğini ve bunun da dalâlete sebep olacağını ifade etmiştir.¹⁶¹ Şu halde Resûl-i Ekrem (s.a.v.), sözü edilen hadisede Fedâle'den (r.a.) beş vakit namazı vakitlerinde kılmasını istemiş, onun meşguliyetinin olduğu ve namazları da istenilen ölçülerde muhafaza edemeyeceği bu nedenle de başka bir şey buyurması arzusu üzerine ise ondan sabah ve ikindi namazlarını cemaatle eda etmesini talep etmiş olması düşünülebilir. Böylece Allah Resûlü (s.a.v.), söz konusu vakitlerin insanların çeşitli işlerle uğraşlarının bulunduğu zaman dilimlerine denk gelmesi nedeniyle ihmal edilebilecek iki namaza özellikle dikkat çekmiş, aksatılmasının önüne geçmek için onların muhtar vakitlerinde ve cemaatle kılınmasını tavsiye etmiş olabilir.¹⁶² Bu bağlamda ilgili rivayet, beş vakit namazdan bazılarının terk edilebileceği şeklinde değil onların cemaatle kılınmasına teşvik sadedinde yorumlanmıştır.¹⁶³

İnceleme konusu yapılan haber, Hz. Peygamber'in bazı durumlarda muhatabın bireysel durumunu göz önüne aldığı ve buna göre farklı beyan ve muamelelerde bulunduğu belirtilerek ahkâmın tedriciliği kapsamında da değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda teşrîde tedricilik olabileceği gibi aynı hususun maslahat gereği tatbikatta da söz konusu olabileceği yönünde açıklamalar yapılmış, hükümleri tamamlanmış İslâm ile karşı karşıya gelen ve bunları ağır bulan kimseleri kazanmak amacıyla zaruri hallerde söz konusu uygulamanın işlevsel tutulabileceği söylenmiştir.¹⁶⁴ Bu sebeple Allah Resûlü'nün (s.a.v.), mezkûr olayda şahsî tedricilik prensibini göz önünde bulundurarak hareket ettiği ve yeni Müslüman olmuş bir kimseyi ibadete tedricî bir şekilde alıştırma gayesine matuf geçici bir ruhsat verdiği belirtilmiş,¹⁶⁵ ancak olağan dışı bu uygulamanın herkes için sabit bir sünnet olarak telakki edilmesinin imkânsızlığına da

¹⁶¹ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 1/516 (No. 1979); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/414, 455; Müslim, "Mesâcid", 256, 257; İbn Mâce, "Mesâcid", 14; Ebû Dâvûd, "Salât", 47; Nesâî, "İmâmet", 50.

¹⁶² Sübkî, *el-Menhel*, 4/8-9.

¹⁶³ Muhammed Nâsırüddîn el-Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdisi's-sahîha ve şeyün nin fikhîhâ ve fevâidihâ* (Riyâd: Mektebetü'l-Meârif, 1415/1995), 4/428.

¹⁶⁴ Erdoğan, *İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*, 141-142.

¹⁶⁵ Görmez, *Sünnet ve Hadisi Anlama Kılavuzu*, 299-300.

vurgu yapılmıştır.¹⁶⁶ Buna rağmen Hz. Peygamber, Müslüman olmak üzere gelen Sakîf heyetinin cihâd, zekât ve namazla yükümlü tutulmalarını şart koşmalarına karşılık onlara henüz zekâtla mükellef olmadıkları ve umumi bir seferberlik hali de bulunmadığı için zekât ve cihaddan muaf tutulma hakkı tanınmasına rağmen¹⁶⁷ günlük belli vakitlerde kılınması farz olan namaz ibadeti için böyle bir imtiyazdan bahsetmemiş¹⁶⁸ ve “Namaz bulunmayan dinde hayır yoktur.”¹⁶⁹ buyurmuştur. Dolayısıyla hem bu rivayet hem de daha önce zikrettiğimiz beş vakit namazın hiçbir şekilde ihmal edilmemesi yönündeki Hz. Peygamber’in açıklamaları ve sahâbenin bu yöndeki uygulamaları çerçevesinde farklı gerekçelerle de olsa namaz ibadetinde böyle bir tedricilikten bahsetmek mümkün gözükmemektedir.

Asrân rivayetinin henüz yeni Müslüman olan Fedâle’ye (r.a.) yardımcı olma kabilinden bazı namazların ilk vaktinde değil; tehir edebileceği yönünde bir anlama geldiğine dair bir açıklama da yapılmıştır.¹⁷⁰

Araştırma mevzuna yönelik yapılan yukarıdaki açıklamalara rağmen sözü edilen haberin namazların zamanında özellikle de ilk vakitlerinde kılınması bağlamında da ele alınıp irdelenmesi iç ve dış siyak bakımından daha doğru bir yaklaşım gözükmektedir. Nitekim İbn Hibbân, sözü edilen haberin sabah ve ikinci namazlarının diğerlerinin yerine geçeceği anlamında değil, beş vakit namazın özellikle de sabah ve ikinci namazlarının ilk vakitlerinde eda edilmesine yönelik bir vurgu içerdiğini belirtmiştir.¹⁷¹ Dolayısıyla konumuzu teşkil eden nakilde özellikle nefislere ağır gelmesi, gafletin çok olması, uykunun bastırması,

¹⁶⁶ Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, 354.

¹⁶⁷ Câbir b. Abdillâh’a (r.a.) ilgili hadisede Sakîf heyetinin zekât ve cihaddan muaf tutulma şartlarının Allah Resûlü (s.a.v.) tarafından neden kabul edilmiş olabileceği sorulduğunda o (r.a.), Hz. Peygamber’in onların İslâm’a girdikten sonra zekât vereceklerini ve cihada çıkacaklarını bildiğinden dolayı bu yönde bir beyanda bulunmuş olabileceğini de belirtmiştir. Hattâbî, *Meâlimü’s-sünen*, 3/35.

¹⁶⁸ Hattâbî, *Meâlimü’s-sünen*, 3/34-35.

¹⁶⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/218; Ebû Dâvûd, “Harâc ve’l-imâre”, 36.

¹⁷⁰ Sübkî, *el-Menhel*, 4/8-9.

¹⁷¹ İbn Hibbân, *el-İhsân*, 5/35.

soğuk kış günlerinde ise üşengeçliğe sebebiyet vermesi nedeniyle sabah; iş yoğunluğunun olduğu bir zaman dilimine denk geldiği için de ikinci namazlarının ilk vaktinde kılınmasına dikkat çekilmiştir.¹⁷² Bu doğrultuda daha evvel de söylediğimiz üzere Hz. Peygamber namazların ilk zaman diliminde kılınmasına yönelik teşviklerde bulunmuş kendisi de aynı doğrultuda hareket etmiştir. Nitekim Enes b. Mâlik (öl. 93/711-12), ikinci namazını Resûlullah'tan (s.a.v.) daha erken kılan kimseyi görmediğini belirtmiş,¹⁷³ mezkûr namazı güneşin batışından hemen önce kılanı gördüğünde ise bunun münafık namazı olduğunu beyan ederek¹⁷⁴ tepki göstermiştir. Ayrıca Hz. Peygamber, Ayr Dağı'nın Hummas¹⁷⁵ denilen mevkiinde ikinci namazını kıldırması ve önceki ümmetlerin de bu namazla sorumlu tutulduklarını ancak uğraşlarının olduğu bir vakte denk gelmesi sebebiyle kendilerinden istenileni yapamadıklarını belirtmiş¹⁷⁶ ve bu sebeple sözü edilen namazı eda edenlere iki kat mükâfat verileceğini beyan etmiştir.¹⁷⁷ Yine o (s.a.v.), bir defasında sahâbe ile birlikte oturdukları bir gece vakti dolunayı sıkıntı çekmeden müşahede ettikleri gibi rablerini de bu şekilde göreceklarını açıklamış; güneş doğmadan ve batmadan önce uyku, meşguliyet¹⁷⁸ vb. şeylerin üstesinden gelip namazı eda etmelerini emretmiştir.¹⁷⁹ Netice itibarıyla söz konusu iki vakte gösterilecek ehemmiyetin diğer namazlara da yansıtacağını bilen Resûlullah (s.a.v.), tüm meşguliyetlerin bir tarafa bırakılarak sabah ve

¹⁷² Türbüstî, *Kitâbü'l-Müeyesser*, 1/187; Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ Bedrüddîn el-Aynî, *Şerhu sünen-i Ebî Dâvûd*, thk. Ebü'l-Münzir Hâlid b. İbrâhîm el-Mısri (Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1420/1999), 2/301-302; Sübkî, *el-Menhel*, 4/8-9.

¹⁷³ Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, 1/189 (No. 1133).

¹⁷⁴ Müslim, "Mesâcid", 195; Ebû Dâvûd, "Salât", 5.

¹⁷⁵ Ebû Abdillâh Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî, *Mu`cemü'l-büldân* (Beirut: Dâru Sâdir, 1397/1977), 5/73.

¹⁷⁶ Herevî, *el-Kevkebü'l-vehhâc*, 10/220.

¹⁷⁷ Müslim, "Salâtü'l-müsâfirîn", 292.

¹⁷⁸ Ebû Yahyâ Zekeriyyâ el-Ensârî, *Minhatü'l-bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Süleymân b. Dürey` el-Âzimî (Suudi Arabistan: Mektebetü'r-Rüşd, 1426/2005), 2/269.

¹⁷⁹ Buhârî, "Mevâkîtü's-salât", 16, 26, "Tefsîr" (50), 2, "Tevhîd", 24; Müslim, "Mesâcid", 211; Ebû Dâvûd, "Sünnet", 20.

ikinci namazlarının ilk vaktinde kılınmasını tembihlemiştir.¹⁸⁰ Buradan hareketle mezkûr rivayette yer alan “asrayn’a devam et” emrinin, bu iki namazı kılmanın yeterli olacağı gibi bir anlama gelmeyeceği beyan edilmiştir.¹⁸¹

Beyhakî de sözü edilen hadiseyle alakalı Hz. Peygamber’in kastının beş vakit namazın ilk vakitlerinde eda edilmesi olduğu yönünde bir açıklamada bulunmuştur. Nitekim o, Fedâle’nin (r.a.), söz konusu zaman dilimlerinde geçimlerini sağlamak üzere çalıştıklarını¹⁸² ve bu sebeple de meşguliyetlerinin olduğundan bahsedip mazeret beyanında bulunması üzerine Resûl-i Ekrem’in (s.a.v.) ondan hiç olmazsa sabah ve ikindiye bu şekilde kılması talebinde bulunduğunu söylemiştir.¹⁸³ Çünkü Hz. Peygamber, ilgili sahâbîden öncelikle beş vakit namazı kılmasını istemiş, sonra da bunlar arasında özellikle iki vakte vurgu yapmıştır.¹⁸⁴ Nitekim Ebû Dâvûd da söz konusu rivayete “Namaz vakitlerini muhafaza” şeklinde belirlediği bâb başlığı altında yer vererek bu duruma işaret etmiştir.

Netice itibarıyla gerek araştırma mevzumuzu teşkil eden asrân rivayeti gerekse benzeri haberlerin doğru bir şekilde anlaşılması adına her hadisin şerî bir hüküm ifade etmediği, şerî hükümlerin tümünün de amelî hükümlerden ibaret olmadığı gerçeğinin¹⁸⁵ ve rivayetlerin İslâm’ın diğer ahkâmı ve asr-ı saadet’teki hayatın bütünlüğü içerisinde anlaşılması olgusunun¹⁸⁶ göz ardı edilmemesi vurgulanmalıdır.

Sonuç

Hadis sened ve metin olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Bu açıdan bir haberin sıhhati ile alakalı yapılacak değerlendirmede hem onu nakleden ravilerin rivayete ehil olup olmadıklarının araştırılması hem de

¹⁸⁰ Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed el-Aynî, *Umdetü’l-kârî şerhu Sahîhi’l-Buhârî* (yy.: Dâru’l-Fikr, ts.), 25/123; Ensârî, *Minhatü’l-bârî*, 2/269-270.

¹⁸¹ Aynî, *Şerhu sünen-i Ebî Dâvûd*, 2/301-302; Sübkî, *el-Menhel*, 4/8-9.

¹⁸² Ebû’l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Hüeyin b. Ali b. Reslân, *Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, thk. Hâlid İbrâhîm es-Seyyid vd. (yy.: Dâru’l-Felâh, 1437/2016), 3/195.

¹⁸³ Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, 1/682 (No. 2188); Becamavî, *Derecâtü Mirkâtî’s-suûd*, 52.

¹⁸⁴ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 31/107.

¹⁸⁵ bk. Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, 26.

¹⁸⁶ Polat, *Hadis Araştırmaları*, 319.

ilgili haberin mevzu ile alakalı diğer nakillerle birlikte tetkik edilmesi istenilen bir durumdur. Zira her bir hadisin meseleye dair diğer rivayetlerden ayrı tutularak incelenip uygulamaya alınması sünnet bütünlüğüne engel olabileceği gibi bu yaklaşım dinin yanlış anlaşılmasına da neden olabilir. Benzeri bir durum, inceleme konusu yaptığımız asrân rivayeti için de geçerlidir. Çünkü mezkûr haber, meşguliyetleri sebebiyle diğer vakit namazlarını kılamayanların sadece sabah ve ikinci namazlarını eda etmekle yetinebilecekleri yönünde bir yaklaşımı çağrıştırmaları sebebiyle müşkül addedilmiştir.

Asrân rivayeti bazı lafız farklılıklarıyla birlikte Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*, Ebû Dâvûd'un *es-Sünen*, İbn Hibbân'ın *es-Sahîh*, Taberânî'nin *el-Mu`cemü'l-kebîr*, Hâkim en-Nîsâbûrî'nin *el-Müstedrek* ve Beyhâkî'nin *es-Sünenü'l-kübrâ* isimli eserlerinde tahrir edilmiştir. Raviler hakkında yapılan araştırmalar neticesinde Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned* isimli eserinde yer alan rivayetlerden birinin zayıf, diğer ikisinin sahih; Ebû Dâvûd, İbn Hibbân, Taberânî, Hâkim en-Nîsâbûrî ve Beyhâkî'nin konuya dair nakletmiş olduğu haberlerin isnadlarını ise zayıf addetmek mümkündür.

İnceleme konusu yaptığımız rivayet, Hz. Peygamber'in içtihadı; hasâisü'n-nebî; tedricilik, cemaatle namaz gibi farklı biçimlerde yorumlandığı gibi İslâm'ın temel ilkelerine aykırı bir şekilde beş vakit namaz yerine sabah ve ikinci namazlarını eda etmenin yeterli olacağına yönelik yaklaşımlara da konu olmuştur. Bu bağlamda mezkûr haber, Resûlullah'ın (s.a.v.) bazı durumlarda muhatabın bireysel durumunu göz önüne aldığı belirtilerek şahsî tedricilik kapsamında değerlendirilmiştir. Ancak beş vakit namazın hiçbir şekilde ihmal edilmemesi yönündeki Hz. Peygamber'in açıklamaları ve sahâbenin bu yöndeki uygulamaları çerçevesinde namaz ibadetinde böyle bir tedricilikten bahsetmek mümkün gözükmemektedir.

Asrân rivayeti, Resûlullah'ın (s.a.v.) izin verme şeklindeki içtihatları arasında da sayılmış ve bu doğrultuda Hz. Peygamber'in ilgili sahâbiye yönelik iki vakit namazla yetinmesine dair kabulünün muvakkat olduğu belirtilmiş ve imanın kalbine yerleşmesi sonrası diğerlerini de yerine getireceğine dair beklentisinin bu ruhsata imkân sağladığı ifade edilmiştir. Buna rağmen zikredilen ilgili yaklaşım, sözü edilen rivayetin özellikle

sabah ve ikinci namazlarına gereken ihtimamın gösterilmesi anlamında bir tahsis manasına geldiği belirtilerek tenkit edilmiştir.

Netice itibarıyla asrân rivayetinin, iç ve dış siyak da dikkate alınarak, namazların ilk vaktinde kılınması bağlamında varid olduğu ve söz konusu haberden hareketle sadece iki vakit namazın farziyeti yönünde yapılacak değerlendirmelerin dinin aslına ve genel hükümlerine, meşhur sünnete ve uygulamaya aykırı düşeceği belirtilmelidir.

Kaynakça

- Abdülcelîl İsa, Ebü'n-Nasr. *İctihâdü'r-Resûl Sallallahu aleyhi ve sellem*. Kâhire: Mektebetü'ş-Şurûki'd-Devliyye. 2. Basım, 1423/2003.
- Abdürrezzâk, Ebû Bekir Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San`ânî. *el-Musannef*. thk. Habîbürrahmân el-A`zamî. 11 Cilt. Hindistan: el-Meclisü'l-İlmî, 2. Basım, 1403/1983.
- Agitoğlu, Nurullah. *Hadis ve Bağlam*. İstanbul: Kitâbî Yayınları, 2015.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Hanbel b. Hilâl b. Esed eş-Şeybânî. *el-Müsned*. 6 Cilt. Kâhire: Müessesetü Kurtuba, ts.
- Aydın, Şükrü. "Kur'ân Ayetleri Bağlamında Namaz Vakitleri". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 2 (2018), 185-211.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed. *Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. 25 Cilt. yy.: Dâru'l-Fikr, ts.
- Aynî, Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ Bedrüddîn. *Şerhu sünen-i Ebî Dâvûd*. thk. Ebü'l-Münzir Hâlid b. İbrâhîm el-Mısrî. 7 Cilt. Riyâd: Mektebetü'r-Rüsd, 1420/1999.
- Aynî, Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ el-Ayıntâbî Bedrüddîn. *Nuhabü'l-efkâr fî tenkîhi mebnî'l-ahbâr fî şerhi Meâni'l-âsâr*. thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhîm. 20 Cilt. Katar: Vizâratü'l-evkâf ve'ş-Şuûni'l-İslâmî, 1429/2008.
- Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Hatîb. *el-Kifâye fî ma`rifeti usûli'r-rivâye*. thk. Ebû İshâk İbrâhîm b. Mustafa Âl Bahbah ed-Dimyâtî. 2 Cilt. yy.: Dâru'l-Hüdâ, 2003/1423.
- Bağdâdî, Zeynüddîn Ebü'l-Ferec Abdurrahmân b. Şihâbiddîn. *Câmiu'l-ulûm ve'l-hikem*. thk. Şuayb el-Arnaûd - İbrâhîm Bâcis. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 8. Basım, 1419/1999.

- Becamavî, Ali b. Süleyman ed-Dimnetî. *Derecâtü Mirkâti's-suûd ilâ Süneni Ebî Dâvûd*. yy.: b.y., ts.
- Bereketî, Muhammed Amîm el-İhsân el-Müceddidî. *et-Ta`rifâtü'l-fıkhiyye*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2002.
- Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 3. Basım, 1424/2003.
- Birişik, Abdühamit. "Kur'âniyyûn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/428-429. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Birişik, Abdülhamit. "Katâde b. Diâme". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/22-23. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm b. Mugîre el-Cu`fi. *el-Câmiu'l-müsned es-sahîhu'l-muhtasar min umûri Resûlillâhi ve sünenihî ve eyyâmihî*. thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır en-Nâsır. 9 Cilt. yy.: Dâru Tavkî'n-Necât, 1422.
- Cevad Ali. *Cahiliye'den İslam'a İbadet Tarihi*. çev. Muammer Bayraktutar. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015.
- Coşkun, Selçuk. *Hadîse Bütüncül Bakış*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2011.
- Çakan, İsmail Lütfi. *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları (Muhtelifü'l-Hadis İlmi)*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2. Basım, ts.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. Fazl b. Berâm. *Sünenü'd-Dârimî*. thk. Hüseyin Selîm Esedü'd-Dârânî. 4 Cilt. Riyâd: Dâru'l-Muğnî, 2000/1421.
- Düveys, Hâlid b. Mansûr b. Abdillâh. *Mevkîfü'l-imâmeyn el-Buhârî ve Müslim mini's-tirâti'l-lükyâ ve's-semâ fi's-senedi'l-muanan beyne'l-müteâsrayn*. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, ts.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş`as es-Sicistânî. *Sünen-i Ebî Dâvûd*. thk. Şuayb el-Arnaûd - Muhammed Kâmil Kurre Bülelî. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. Eş`as b. İshâk es-Sicistânî. *Kitâbü's-Sünen*. thk. Muhammed Avvâme. 6 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 2. Basım, 1425/2004.

- Elbânî, Muhammed Nâsîrüddîn. *es-Semerü'l-müstetâb fi fikhi's-sünne ve'l-kitâb*. 2 Cilt. Kuveyt: Müessesetü Garrâs, 1422.
- Elbânî, Muhammed Nâsîrüddîn. *Sahîhu sünen-i Ebî Dâvûd*. 7 Cilt. Kuveyt: Müessesetü Garrâs, 1423/2002.
- Elbânî, Muhammed Nâsîrüddîn. *Silsiletü'l-ehâdîsi's-sahîha ve şeyün nin fikhîhâ ve fevâidihâ*. 7 Cilt. Riyâd: Mektebetü'l-Meârif, 1415/1995.
- Elbânî, Muhammed Nâsîrüddîn. *Silsiletü'l-ehâdîsi'z-zaîfe ve'l-mevzûa ve eseruhe's-seyyüü fi'l-ümme*. Riyâd: Mektebetü'l-Meârif, ts.
- Ensârî, Ebû Yahyâ Zekerîyyâ. *Mînhatü'l-bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Süleymân b. Dürey`el-Âzîmî. 10 Cilt. Suudi Arabistan: Mektebetü'r-Rüşd, 1426/2005.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 7. Basım, 2019.
- Erdoğan, Mehmet. *İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*. (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2. Basım, 1994.
- Erul, Bünyamin. *Sahabenin Sünnet Anlayışı*. Ankara: TDV Yayınları, 6. Basım, 2010.
- Görmez, Mehmet. *Sünnet ve Hadisi Anlama Kılavuzu*. Ankara: Otto Yayınları, 2020.
- Görmez, Mehmet. *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 3. Basım, 2011.
- Hamevî, Ebû Abdillâh Yâkût b. Abdillâh. *el-Mu`cemü'l-büldân*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1397/1977.
- Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm. *Meâlimü's-sünen*. 4 Cilt. Halep: el-Matbaatü'l-İlmiyye, 1352/1934.
- Hemdânî, Ebû Abdîrrahman Mukbil b. Hâdî. *el-Mukterih fi ecvibeti ba`di esileti'l-mustalah*. Yemen: Dâru'l-Âsâr, 3. Basım, 1425/2004.
- Herevî, Muhammed b. Abdillâh el-Alevî. *el-Kevebü'l-vehhâc şerhu Sahîh-i Müslim*. 26 Cilt. Cidde: Dâru'l-Minhâc, 1430/2009.
- Heysemî, Nûreddîn Ali b. Ebî Bekir. *Mecmau'z-zevâid ve menbau'l-fevâid*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, ts.

- Iclî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih. *Ma`rifetü's-sikât min ricâli ehli'l-ilm ve'l-hadîs ve mine'd-duafâ ve zikri mezâhibihim ve ahbârihim*. thk. Abdülâlîm Abdülazîm el-Bestevî. 2 Cilt. yy.: b.y., ts.
- Irâkî, Ebû Zûr`a Ahmed b. Abdirrahîm. *Kitâbü'l-müdellesîn*. thk. Rif`at Fevzî Abdülmüttalib - Nâfiz Hüseyin Hammâd. yy.: Dâru'l-Vefâ, 1410/1995.
- İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah b. Adî el-Cürcânî. *el-Kâmil fi duafâi'r-ricâl*. thk. Âdil Ahmed-Ali Muhammed. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Ahmed b. Ali b. Hacer el. *Tehzîbü't-tehzîb*. 12 Cilt. Hindistan: Matbaatü Meclis-i Dâirati'l-Meârif en-Nazzâmiye, 1327.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Ahmed b. Ali el-Askalânî. *el-İsâbe fi temyîzi's-sahâbe*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavviz. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1995.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Ahmed. *Kitâbü's-Sikât*. 9 Cilt. Haydarâbâd: Dâiratü'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1973/1993.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân el-Büstî. *el-İhsân fi takrîbi Sahîh-i İbn Hibbân*. thk. Şuayb el-Arnaûd. 18 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1408/1988.
- İbn Kutluboğa, Zeynüddîn Kâsım. *es-Sikât mimmen lem yeka` fi'l-kütübi's-sitte*. thk. Şâvî b. Muhammed b. Sâlim Âl Nu`mân. 9 Cilt. Kâhire: Mektebetü İbn Abbâs, 1432/2011.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *Sünen-i İbn Mâce*. thk. Şuayb el-Arnaûd vd. 5 Cilt. Dîmeşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009.
- İbn Maîn, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Maîn b. Avn b. Ziyâd b. Bistâm. *Cüz'ün fihi Yahyâ b. Maîn bi rivâyeti Ebî Mansûr Yahyâ b. Ahmed eş-Şeybânî*. thk. Abdullah Muhammed Hasan Demfû. Medîne: Dâru'l-Meâsir, 1420/2000.
- İbn Receb, Ebü'l-Ferec Zeynüddîn el-Hanbelî. *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Mahmûd b. Şa`bân b. Abdilmaksûd - Muhyiddîn Abdülhâlık eş-Şâfiî - İbrâhîm b. İsmâîl el-Kâdî vd. 10 Cilt. Medîne: Mektebetü'l-Gurabâ el-Eseriyye, 1412/1996.

- İbn Reslân, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Hüeyin b. Ali. *Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*. Thk. Hâlid İbrâhîm es-Seyyid vd. 19 Cilt. yy.: Dâru'l-Felâh, 1437/2016.
- İbn Sa`d, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa`d b. Menî el-Basrî. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- İbnü'l-Bahterî, Ebû Ca`fer Muhammed b. Amr. *Mecmûun fihî musannefâtü Ebî Ca`fer İbnü'l-Bahterî*. thk. Nebîl Sa`deddîn Cerrâr. yy.: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, ts.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Cezerî. *Üsdü'l-gâbe fi ma`rifeti's-sahâbe*. Thk. Ali Muhammed Muavviz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1424/2003.
- Kahraman, Hüseyin - Gül, Mutlu. "İbadetlerin Edasında Tedrîcilik Meselesi ve İlgili Hadislerin Tahlili". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 25 (2015). 385-418.
- Kefevî, Ebü'l-Bekâ Eyyûb b. Mûsâ el-Hüseynî. *el-Külliyât Mu`cem fi'l-mustalahât ve'l-furûku'l-lügaviyye*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1419/1998.
- Keşmirî, Muhammed Enver Şâh b. Muazzam Şâh. *Feyzü'l-bârî alâ Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Muhammed Bedir Âlem el-Mîrtehî. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1426/2005.
- Koçyiğit, Talat. *Hadis Istılahları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1985.
- Lâşîn, Mûsâ Şâhîn. *Fethu'l-mün`im şerhu Sahîhi'l-Müslim*. 10 Cilt. yy.: Dâru's-Şurûk, 1423/2002.
- Mansûrî, Ebü't-Tayyib Nâyif b. Salâh b. Ali. *ed-Delîlü'l-muğnî li şuyûhi'l-İmâm Ebi'l-Hüseyn ed-Dârekutnî*. Suudi Arabistan: Dârul-Keyân, 1428/2007.
- Ma`mer b. Râşid, *Kitâbü'l-Câmi` (Abdürrezzâk b. Himmâm es-San`ânî'nin el-Musannefi ile birlikte)*. thk. Habîbürrahmân el-A`zamî. 11 Cilt. Hindistan: el-Meclisü'l-İlmî, 2. Basım, 1403/1983.
- Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*. Thk. Muhammed Mustafa el-A`zamî. 7 Cilt. Abudabi: Müessesetü Ziyâd b. Sultân Âl Nihyân, 1425/2004.

- Mizzî, Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf. *Tehzîbü'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 35 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1408/1988.
- Mübârekî, Ahmed b. Ali b. Ahmed Seyr. *el-Kavlü's-şâz ve eseruhü fi'l-fütyâ*. Riyâd: Dâru'l-İzze, 1432/2010.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî. *el-Câmiu's-sahîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Nesâî, Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb. *el-Müctebâ*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. 9 Cilt. Haleb: Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, ts.
- Nesâî, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali. *Tesmiyetü meşâyîhi Ebî Abdirrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali en-Nesâî ellezîne semia minhüm ve zikrü'l-müdellesîn*. Mekke: Dâru Âlimi'l-fevâid, 1423.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref. *Sahîh-i Müslim bi şerhi'n-Nevevî*. 18 Cilt. Ezher: el-Matbaatü'l-Mısriyye, 1349/1930.
- Nîsâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Hâkim. *el-Müstedrek ale's-sahîhayn*. thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Polat, Selahattin. *Hadis Araştırmaları*. Kayseri: Kimlik Yayınları, 6. Basım, 2017.
- Polat, Selahattin. "Hadislerin Kur'an'a Arzının Problemleri", *Sünnetin Dindeki Yeri, Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi*, haz. İsmail Lütfi Çakan - İsmail Kurt - Seyid Ali Tüz. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1997.
- Râzî, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Ebî Hâtim. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1271/1952.
- Râzî, Fahrüddîn. *Mefâtihu'l-gayb*. 32 Cilt. yy.: Dâru'l-Fikr, 1401/1981.
- Sââtî, Ahmed b. Abdirrahman b. Muhammed el-Bennâ. *el-Fethu'r-rabbâni li tertîbi Müsnedi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî*. 24 Cilt. yy.: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2. Basım, ts.
- Sâidî, Ahmed b. Abdillâh b. Ebî'l-Hayr el-Hazrecî. *Hulâsatü tehzîbi tehzîbi'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. Beyrut: Dâru'l-Beşâir, 5. Basım, 1416.
- Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr et-Temîmî. *el-Ensâb*. thk. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv. 12 Cilt. yy.: b.y., 1401/1981.

- Sübkî, Mahmûd Muhammed Hattâb. *el-Menhelü'l-azbü'l-mevrûd şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*. thk. Eymen Mahmûd Hattâb. 10 Cilt. yy.: b.y., 2. Basım, 1394.
- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs. *Tefsîru'l-İmâm eş-Şâfiî*. thk. Ahmed b. Mustafa el-Ferrân. 3 Cilt. Riyâd: Dâru't-Tedmüriyye, 1427/2006.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed. *el-Mu`cemü'l-kebîr*. thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi. 25 Cilt. Kâhire: Mektebetü İbn Teymiye, ts.
- Tahâvî, Ebû Ca`fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme b. Abdilmelik b. Seleme el-Ezdî. *Şerhu meâni'l-âsâr*. thk. Muhammed Zührî en-Neccâr. 4 Cilt. Beyrut: Âlimü'l-Kütüb, 1399/1979.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *el-Câmiu's-sahîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Mısır: Mektebetü ve Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 2. Basım, 1397/1977.
- Türbüştî, Ebû Abdillâh Fazlüllâh b. es-Sadr el-Hasen. *Kitâbü'l-Müeyesser fi şerhi mesâbihi's-sünne*. thk. Abdülhamîd Hindâvî. 4 Cilt. Mekke: Mektebetü Nezzâr Mustafa el-Bâz, 2. Basım, 1429/2008.
- Useymîn, Muhammed b. Sâlih. *Fethu zi'el-celâli ve'l-ikrâm bi şerhi Bulûği'l-merâm*. thk. Subhî b. Muhammed Ramazân - Ümmü İsrâ bt. Arafe Beyûmî. 6 Cilt. Kâhire: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1427/2006.
- Yaşaroğlu, M. Kâmil. "Vakit". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/488-491. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Yavuz, Köktaş. *Ana Hatlarıyla Ahkâm Hadisleri*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2013.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîri ve'l-a`lâm*. thk. Beşşâr Avvâd Ma`rûf. 17 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2003.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *el-Kâşif fi ma`rifeti men lehü rivâyetün fi'l-kütübi's-sitte*. 2 Cilt. Suudi Arabistan: Dâru'l-Kıble li's-Sekâfeti'l-İslâmî, 1413/1992.
- Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Siyeru a`lâmi'n-nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnaûd vd. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1402/1986.

- Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *el-Muğnî fi'd-duafâ*. thk. Nûruddîn Itr. 2 Cilt. Katar: İdâretü İhyâi't-Türâs, ts.
- Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Zeylû dîvânî'd-duafâ ve'l-metrûkîn ve halkun mine'l-mechûlîn ve sikâtün fihim leyyinün*. thk. Hammâd b. Muhammed el-Ensârî. Mekke: Mektebetü'n-Nahda, ts.
- Zekeriyyâ, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris. *Mu`cemü mekâyîsi'l-lüga*. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. 6 Cilt. yy.: Dâru'l-Fikr, ts.
- Zeydânî, Hüseyn b. Mahmûd b. Hasan. *el-Mefâtîh fî şerhi'l-Mesâbîh*. thk. Nûreddîn Tâlib vd. 6 Cilt. Küveyt: Dâru'n-Nevâdir, 1433/2012.